

VOORWOORD

Naar aanleiding van de herdenking 2014-2018 is het belangrijk om enthousiaste mensen, die een project rond WOI hebben of willen opstarten, te ondersteunen. Daartoe ontwikkelden we de toetssteen '14-'18. Het is een werkinstrument en/of leidraad om een project tot een goed einde te brengen. 'Leren uit de Oorlog' is een aspect waar de provincie West-Vlaanderen al een hele tijd mee bezig is. Het verhaal van de oorlog zou een verhaal met een duidelijke vredesboodschap moeten zijn. Dit kan alleen maar vanuit een verantwoorde herinnering. Herinneringseducatie steunt op drie zeer belangrijke aspecten: (1) kennis en inzicht; (2) empathie en verbondenheid en (3) reflectie en actie. Door middel van valkuilen, ideeën, kansen en concrete onderwijsprojecten gaan we dieper in op deze drie aspecten. We koppelen voor het onderwijs daar ook de eindtermen aan vast. Tot slot is er nog een bijlage : achtergrondinfo WOI. Met deze toetssteen hopen we zoveel mogelijk mensen te helpen bij de ontwikkeling van een goed project over de Grote Oorlog.

Myriam Vanlerberghe
Gedeputeerde

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	1
Inleiding	4
Doelgroep: voor wie is deze toetssteen bedoeld?	5
Context: een veelheid aan educaties	5
Structuur: drie aspecten	6
Onderwijs	7
1.Kennis en inzicht	8
Inzicht in historische context	8
Processen en mechanismen	9
Geschiedenis versus collectieve herinnering	11
Referentiekaders	14
Hoopvolle verhalen	15
2.Historische empathie en betrokkenheid	18
Tegengif voor onverschilligheid	18
Over goede Belgen, slechte Duitsers en alles daartussen	20
Niet oordelen met hedendaagse maatstaven	22
Aandacht voor keuzevrijheid	23
Voorzichtigheid met emoties	25
Herdenkingen	26
Re-enactment	27
3.Reflectie en actie	30
Mensenrechten	30
Niet moraliseren	31
Reflectie en actie	32
Eindtermen basisonderwijs per toetssteenelement	35
Inzicht in historische context	35
Processen en mechanismen	35
Referentiekaders	36
Tegengif voor onverschilligheid	36
Slachtoffers, daders en omstanders	36
Niet veroordelen met hedendaagse maatstaven	36
Mensenrechten	37
Reflectie en actie	37

De toetssteen en de (vakoverschrijdende) eindtermen in het middelbaar onderwijs.....	39
De vakoverschrijdende eindtermen (VOETEN).....	39
De eindtermen	40
De vakgebonden eindtermen geschiedenis 1ste graad A-stroom.....	40
De vakgebonden ontwikkelingsdoelen maatschappelijke vorming 1ste graad B-stroom	40
De vakgebonden eindtermen geschiedenis 2de graad ASO	41
De vakgebonden eindtermen geschiedenis 2de graad TSO/KSO	42
De vakgebonden eindtermen project algemene vakken 2de graad BSO.....	42
De vakgebonden eindtermen geschiedenis 3de graad ASO	43
De vakgebonden eindtermen geschiedenis 3de graad TSO/KSO	44
De vakgebonden eindtermen project algemene vakken 3de graad BSO.....	44
Tips.....	44
Bronnen.....	47
Bijlage – Achtergrondinfo WOI – Frederik Demeyere	48
Colofon	84
Kadering project.....	86

INLEIDING

In 2002 besliste het provinciebestuur van West-Vlaanderen om alle initiatieven rond de oorlogsthematiek te verenigen in een provinciaal netwerk, "Oorlog en Vrede in de Westhoek". Het initiatief wordt mee gedragen door partners in de Westhoek zelf (musea, verenigingen, lokale besturen, enz.). In de aanloop naar de herdenkingsperiode 2014-2018 zet het netwerk volop in op het aspect "Leren uit oorlog". Belangrijk daarbij is dat het verhaal van de oorlog omgebogen wordt naar een verantwoorde herinnering en een duidelijke vredesboodschap. Het netwerk wil in garanties voorzien dat de initiatieven die ze ondersteunen kwalitatief hoogstaand zijn.

Om die reden besloot het netwerk een toetssteen te ontwikkelen. De inspiratiebron was de visietekst rond kwaliteitsvolle herinneringseducatie die het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie* opstelde. Er werd beroep gedaan op een zeer diverse 'klankbordgroep' van erfgoedmedewerkers, experten, leerkrachten, educatieve medewerkers, ... De basis bleef de toetssteen van het BCH, enkel de invulling werd aangepast. Daarbij waren vooral '14-18 van dichtbij, inspiratiegids voor lokale projecten over de Grote Oorlog', (Van Alstein, M. & Nath, G., 2012) en 'Voorbij de kleuren' (Studio Globo, 2005) en de opmerkingen van Kleur Bekennen een grote hulp.

Het uitgangspunt werd gevormd door de BCH-definitie van herinneringseducatie:

"Herinneringseducatie is werken aan een houding van actief respect in de huidige maatschappij vanuit de collectieve herinnering aan menselijk leed dat veroorzaakt is door menselijke gedragingen als oorlog, intolerantie of uitbuiting en dat niet vergeten mag worden."

* In 2008 gaf toenmalig minister van Onderwijs, Frank Vandenbroucke, de aanzet tot de oprichting van het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (BCH). Minister Pascal Smet zorgde voor continuïteit. Dit comité bestaat uit de pedagogische verantwoordelijken van een aantal belangrijke actoren op het vlak van herinneringseducatie, de pedagogische begeleidingsdiensten van de verschillende onderwijskoepels en het ministerie van Onderwijs en Vorming. Hun opdracht is het ondersteunen van schoolteams die werken rond herinneringseducatie. Specifiek met het oog op het stimuleren van de kwaliteit van herinneringseducatie, ontwikkelde het BCH een instrument : de Toetssteen. Zie www.herinneringseducatie.be voor meer informatie.

DOELGROEP: VOOR WIE IS DEZE TOETSSTEEN BEDOELD?

Dit instrument kan gebruikt worden als voorbereiding voor een nieuw project of als instrument voor reflectie en zelfevaluatie bij een lopend project. Iedereen die een project rond de Grote Oorlog uitwerkt (schoolteams, individuele leerkrachten, docenten in de lerarenopleidingen, gidsen, begeleiders of educatieve medewerkers in organisaties, ...) kan hiermee aan de slag.

CONTEXT: EEN VEELHEID AAN EDUCATIES

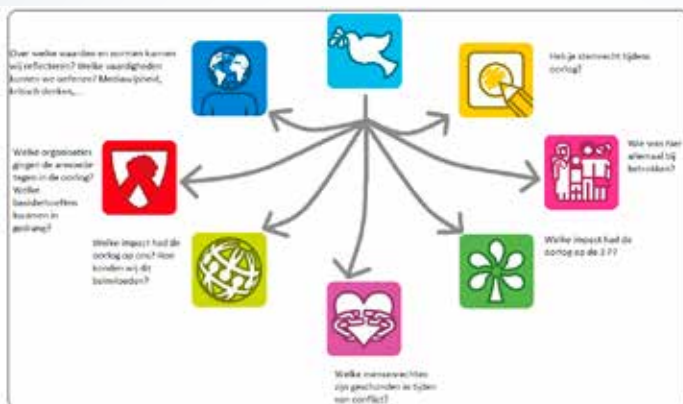
Herinneringseducatie is vanzelfsprekend slechts één van de vele 'educaties' waaraan je met jongeren kan werken (naast milieueducatie, burgerschapseducatie, gezondheidseducatie, ...). De doelstellingen en inhoud van deze educaties zijn niet altijd strikt van elkaar te scheiden. Denk maar aan de talrijke raakpunten tussen herinneringseducatie en vredesopvoeding, mensenrechteneducatie, erfgoededucatie, wereldburgerschapseducatie, ...

Specifiek aan herinneringseducatie is het uitgangspunt: de herinnering aan het verleden. Maar uiteindelijk staat wel het doel voorop. Het bestuderen van het verleden gebeurt niet louter om het verleden te kennen of te begrijpen, het gaat er vooral om wat wij uit het verleden kunnen leren. Het doel van herinneringseducatie is 'respect', een begrip dat verder gaat dan 'tolerantie' of 'verdraagzaamheid'. Via herinneringseducatie willen we aanzetten tot een respectvolle houding ten opzichte van elke persoon, van welke afkomst, seksuele geaardheid of levensbeschouwing dan ook. 'Actief' respect verwijst naar onze verantwoordelijkheid om actief op te treden tegen respectloosheid in de samenleving.

Overal waar je dit icoon ziet, willen we je uitnodigen om de link tussen herinneringseducatie en opvoeden tot wereldburgerschap te leggen. Wat is wereldburgerschap? Het leggen van verbanden tussen jezelf en anderen, dichtbij en ver weg. Als je klein bent, bestaat de wereld uit de plaats waar je woont en de mensen die je kent. Hoe ouder je wordt, hoe ruimer je blik op de wereld wordt. De wereld komt dichterbij en wordt daardoor steeds kleiner. De wereld komt van alle kanten op je af. Je hoeft hier niet ver voor te reizen of je concreet ervoor open te stellen. Je wereld begint in het hier en nu en is geen ver-van-je-bed-show! Een wereldburger is betrokken bij zijn/haar wereld, zowel dichtbij als veraf

en is geïnteresseerd in zowel verleden als toekomst. Om je vredeseducatie open te trekken kan je linken leggen met alle invalshoeken.

Bron: Kleur Bekennen

Al deze educaties zijn erop gericht met jongeren na te denken over onze eigen verantwoordelijkheid in een democratische samenleving, waarin de fundamentele rechten en vrijheden gerespecteerd worden. Het is niet de bedoeling dat deze educaties 'bovenop' de dagelijkse (les)praktijk komen, maar wel dat ze geïntegreerd zijn, of eraan ten grondslag liggen. De link met de eindtermen, illustreert dit.

STRUCTUUR: DRIE ASPECTEN

Herinneringseducatie steunt op drie zeer belangrijke aspecten: (1) kennis en inzicht; (2) empathie en verbondenheid en (3) reflectie en actie. De drie aspecten kan je zien als drie na te streven doelen, waarrond in een zekere volgorde kan gewerkt worden. 'Kennis en inzicht' is de basisstap om op een kwaliteitsvolle manier aan de twee volgende fasen te werken. Zonder kennis en inzicht blijven 'empathie en verbondenheid' en 'reflectie en actie' inhoudsloos en hol. Zonder mogelijkheden om het geleerde toe te passen in 'reflectie en actie', blijft de 'kennis en inzicht' en 'empathie en verbondenheid' oppervlakkig en moraliserend. Omwille van de duidelijkheid, worden deze aspecten hier apart gepresenteerd. In de praktijk zijn ze echter nooit strikt gescheiden. In wat volgt, geven we telkens een korte toelichting bij wat onder (1) kennis en inzicht; (2) empathie en verbondenheid en (3) reflectie en actie verstaan kan worden.

Die toelichting wordt gevolgd door mogelijke valkuilen, ideeën en kansen. De

ideeën en kansen zijn relevant voor iedereen (erfgoedmedewerkers, experts, educatieve medewerkers, gidsen,...) die rond herinneringseducatie wil werken. Bij 'idee' geven we een concreet en praktisch voorbeeld, 'kans' dient eerder ter inspiratie. De kadertjes verwijzen naar specifieke onderwijsprojecten. We beperken ons hier tot een selectie van projecten. Op het eind van dit document, maar ook op onze website; www.wo1.be/educatie kan je nog veel meer voorbeelden vinden. Regelmatig zal je een 'getuigenis' kunnen lezen. Dit zijn inspirerende citaten van leden van de klankbordgroep.

Het is zeker niet de bedoeling dat elk project voldoet aan de verschillende toetssteen-elementen. Zeker naar het BASISONDERWIJS toe is dit niet mogelijk. Het is echter wel heel belangrijk om de drie aspecten (kennis en inzicht – empathie en verbondenheid – reflectie en actie) steeds indachtig te zijn bij het ontwikkelen van alle mogelijke grote en kleine projecten.

ONDERWIJS

Door aan herinneringseducatie te werken, besteed je aandacht aan verschillende eindtermen. Projecten die aangeboden worden in een schoolcontext, dienen hierop afgestemd te zijn. Aangezien deze toetssteen zowel bruikbaar is in het basis- als in het secundair onderwijs, is er aandacht voor de eindtermen van de hele schoolloopbaan.

Voor leerlingen van het basisonderwijs zijn de meest voor de hand liggende eindtermen die van het leergebied wereldoriëntatie en de leergebiedoverschrijdende eindtermen met betrekking tot de sociale vaardigheden. Voor het secundair onderwijs zijn de meeste aanknopingspunten terug te vinden in de vakoverschrijdende eindtermen en in de vakgebonden eindtermen geschiedenis en project algemene vakken. Ook andere vakken lenen zich echter voor herinneringseducatie: de taalvakken, de levensbeschouwelijke vakken, de kunstvakken, de natuurwetenschappelijke vakken,... zijn slechts enkele voorbeelden.

Aan het einde van de toetssteen kunnen leraren een olijsting terugvinden van de relevante eindtermen in de context van WOI-educatie. Voor het basisonderwijs worden de eindtermen geordend volgens de structuur van de toetssteen. Voor het secundair onderwijs vindt de lezer een algemeen overzicht van de relevante vakoverschrijdende en vakgebonden eindtermen geschiedenis en PAV.

1. KENNIS EN INZICHT

INZICHT IN HISTORISCHE CONTEXT

Kennis, in de ruime zin van het woord, is een noodzakelijke basis voor herinneringseducatie. Herinneringseducatie heeft namelijk tot doel deelnemers inzicht te verschaffen in een bepaalde historische context, een context die economisch, politiek, sociaal en cultureel is bepaald en waarin zich bepaalde processen, strategieën en mechanismen afspelen.

VALKUIL

Informatie over het verleden is niet altijd historisch correct. Integendeel, mensen vertellen vaak een gekleurd verhaal. Let daarom op de betrouwbaarheid van je bronnen. Sta stil bij wie de bron maakte, waar en waarom. Ook taal kan ons misleiden: plaats daarom het juiste woord op de juiste plaats! Bij de veldslagen in de Westhoek tijdens WO1 waren niet 'Duitsland' en 'Engeland' betrokken, maar het Duitse rijk en het Britse rijk (inclusief de toenmalige kolonies).

Er zijn heel wat moeilijkheden verbonden aan het actualiseren van de geschiedenis. Maar dat betekent niet dat historische projecten een actuele relevantie moeten mijden. De belangrijkste boodschap van een historisch project is misschien wel dat de geschiedenis ons geen ondubbelzinnige en kant-en-klare antwoorden te bieden heeft. Vergeet daarbij zeker niet de rol van propaganda en gekleurde informatie. Geschiedenis is vaak het verhaal van de winnaar en van de 'upper class'.

KANS

Het gebruik van historische speelfilms is een veel gebruikt medium voor educatie. Een toenemend aantal lesgevers beschouwt film als een belangrijke bron van kennis, inzicht en bewustwording. Deze tendens gaat evenwel gepaard met een steeds luider klinkende roep naar de ontwikkeling van een 'historisch-filmische geletterdheid' bij jongeren. Die moet hen in staat stellen een bewuste en kritische houding ten opzichte van het medium en de relatie tussen feit en fictie aan te nemen.

IDEE

Getuigenis: "In mijn gidsbeurten staat kennisoverdracht centraal. Dat deze informatie historisch correct moet zijn is evident. Ik breng ook altijd het 'ruime en internationale verhaal' als inleiding."

Hoe weet ik of mijn bronnen betrouwbaar zijn? Dit is en blijft een moeilijke vraag. Doe steeds beroep op specialisten in de materie. Bekijk zeker op het eind van het document de vele tips voor bronnenonderzoek!

Tip rond beeldvorming : Media beïnvloeden onze beeldvorming. Sta stil bij de vraag, van wie je een beeld gaat gebruiken. Citeer indien mogelijk je bronnen. Reflecteer met de leerlingen over de bron als je ze een beeld of tekst laat analyseren.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Bekijk een fragment van fictiereeks "In Vlaamse velden" (vanaf 12/01/2014) of van een andere speelfilm over de Grote Oorlog. Vraag aan de leerlingen of ze dingen opmerkten die niet volledig correct zijn.

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Bekijk een fragment van een historische speelfilm bijvoorbeeld 'In Vlaamse Velden' of 'Parade's End' over de Grote Oorlog. Plaats dit naast een propagandafilm uit die tijd. Analyseer de filmtaal en vergelijk die met de realiteit.
- Op de website www.archief-democratie.be van het Rijksarchief kan je werken met verschillend bronmateriaal over de Eerste Wereldoorlog. Bekijk het oorlogsdagboek van Constance Graeffe en steek tegelijk iets op over het archief.
- Met de smartphone in de hand volg je het verhaal van verpleegster Jane en Guillaume de tuinman. Beelden brengen het veldhospitaal Lijssenthoek tot leven. De applicatie maakt deel uit van de reeks 'Dagboek 14-18', een serie die vijf oorlogssites met elkaar verbindt.
<http://www.zevisit.com/application/oorlog1418/dagboek1418.html>

PROCESSEN EN MECHANISMEN

De Eerste Wereldoorlog kwam er niet zomaar en ontwikkelde zich ook niet zoals andere conflicten. Verschillende processen, strategieën en mechanismen speelden hier een belangrijke rol in (zie achtergrondinfo WO1 in bijlage).

Wat was bijvoorbeeld de rol van propaganda en van pacifisme in een oorlog die bleef duren? Welk effect had zo'n grote volksverhuizing op een gemeenschap? Welke vooroordelen leefden er over soldaten uit de kolonies? Welke rol speelde technologie in de uitvindingen van nieuwe oorlogswapens? Enzovoort. Deze processen en strategieën spelen zich niet af in een historisch vacuüm, maar worden mee bepaald en vorm gegeven door de context waarin ze voorkomen.

Processen van vandaag kunnen gelijkenissen vertonen met mechanismen uit de Eerste Wereldoorlog. Het verleden herhaalt zich, maar nooit op dezelfde manier. Leerlingen moeten dus niet alleen inzicht verwerven in de historische context, maar ook de gelijkenissen en verschillen en mogelijke verbanden zien met vandaag.

We pleiten ervoor om verschillende stemmen aan het woord te laten, ook als die elkaar tegen spreken. Door zowel arbeiders en burgers, stedelingen en boeren, vrijzinnigen en gelovigen, vrouwen en mannen op te sporen, krijgen we verschillende perspectieven.

VALKUIL

Sommige inhouden vereisen extra uitleg over de context. Geen enkel cultuurelement staat op zichzelf, het staat telkens binnen een ruimer sociaal geheel. Indien we die context niet toevoegen aan onze informatie bestaat het gevaar dat we gaan oordelen vanuit onze context. Extra uitleg is dan geen overbodige luxe.

We verliezen ons bij de studie van de Eerste Wereldoorlog snel in een reeks van data en details. Probeer je verhaal zo eenvoudig mogelijk te houden en zoom in op de processen en mechanismen die een actuele waarde hebben. Wat was de impact van propaganda op de soldatenwerving? Welke invloed oefent propaganda vandaag uit in politieke contexten?

KANS

Onze samenleving is getekend door diversiteit. We willen niet dat kinderen elkaar of mensen uit het verleden vastpinnen op bepaalde stereotiepe groepskenmerken. Alleen al wijzen op de verscheidenheid tussen het leven in de stad en op het platteland (toen en nu) opent een waaier aan gegevens. Maar ook onderscheid maken tussen rijk en arm, oud en jong, man of vrouw, gestudeerd of ongeschoold, arbeider of winkelier garandeert een meer genuanceerd beeld.

Tip rond beeldvorming : Sta stil bij je eigen denkpatronen en de denkpatronen van anderen. Probeer over éénzelfde onderwerp verschillende meningen te presenteren aan je leerlingen.

IDEE

- Kunstenaars Saddie Choua schreef een brief aan het haar Marokkaanse grootmoeder over haar grootvader aan het front. Je kan de tekst gebruiken als uitgangspunt om te spreken over migratie toen en vandaag.

Meer info: www.herinneringseducatie.be.

- Neem een dagboek van een soldaat of iemand anders uit de oorlogsperiode en ga hiermee aan de slag. 'Het Kotjesvolk & Cie', een muziekgroep uit Poperinge, deed dit aan de hand van liedjes. Je gaat op stap met Albert Baert door 'Poperinghe tijdens den oorlog'. De titel van de cd is 'We wanen ons in Parijs'.

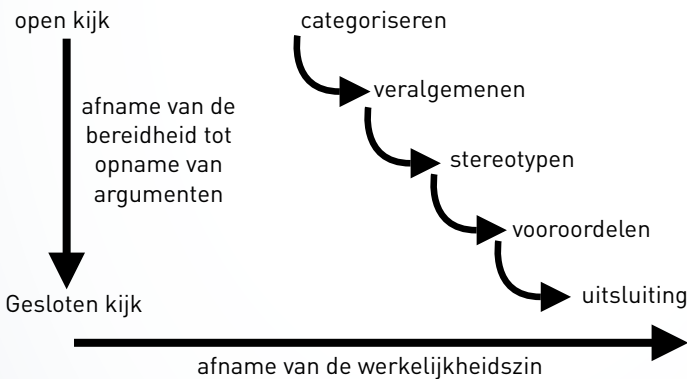
ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Odon, oorlogsdagboek van een IJzerfrontsoldaat', uitgeverij Lannoo, is daar een goed voorbeeld van. Uitgeverij Pelckmans maakte hier een interessante opvolging van, 'de wereldoorlog van Odon, Mikado 6' dit is op hun site vrij te downloaden.

SECUNDAIR ONDERWIJS

- 'Private Peaceful' is een heel interessante roman, die tot een toneelstuk werd omgevormd door Sint-Jozefsinstituut-College Turnhout.
- <http://histoforum.net/eerste/propaganda.htm> is een Nederlandse website omtrent propagandaposters in WO1
- 'De Grote Oorlog. Beleef het verhaal van 15 oorlogsgetuigen' is een boek met interactieve cd-rom, waarmee men de Eerste Wereldoorlog in klank, woord en beeld opnieuw kan beleven. Het gaat om een samenwerking tussen het In Flanders Fields Museum, Talbot House en het museum aan de IJzer.

Uit: Voorbij de Kleuren, Studio Globo

GESCHIEDENIS VERSUS COLLECTIEVE HERINNERING

Een historische context kan grotendeels samenvallen met wat via collectieve herinnering tot onze tijd is gekomen. Dit hoeft echter niet noodzakelijk het geval te zijn. Waar geschiedenis idealiter steunt op de neutrale analyse en

interpretatie van bronnen en feiten, wordt de collectieve herinnering door verschillende factoren beïnvloed: politieke, maatschappelijke, ideologische,... Dit kan tot gevolg hebben dat de collectieve herinnering enkel die historische feiten beschouwt die een bepaald sociaal of politiek doel dienen. In dit opzicht is het interessant om na te gaan hoe een bepaald onderwerp op dit moment wordt herinnerd en wat daarvoor de redenen kunnen zijn. Bij herinneringseducatie speelt dit bewustwordingsproces een belangrijke rol.

VALKUIJL

De zoektocht naar ervaringen en de routines van de vorige generaties verrijkt ons historisch besef. Maar elk feit kan op meerdere manieren gelezen worden, juist omdat het verleden meerstemmig is. Historisch onderzoek moet de partijdigheid van de tijdgenoot niet overnemen, maar juist overstijgen!

Hoe een emotionele herinnering een verborgen agenda kan hebben :
 “Edward en Frans Van Raemdonck afkomstig uit Temse, sneuvelden in de nacht in maart 1916 in Steenstrate. In de collectieve herinnering zijn de broers in elkaars armen gestorven en mochten de lichamen van hun Franstalige meerdere niet worden weggehaald uit niemandsland om ze te begraven. De verontwaardiging om dit onrecht maakte van hen een symbool voor de Vlaamse Beweging. In werkelijkheid bleken de broers niet aan elkaars zijde te zijn gesneuveld. Frans werd teruggevonden in de armen van Aimé Fiévez, de zoon van een Doornikse bakker. Omdat die niet paste in het discours van de Vlaamse Beweging werd de ware versie van de feiten pas openbaar gemaakt in de jaren zestig.”

Meer lezen: Luc De Ryck, Terug naar niemandsland. De geschiedenis van de gebroeders Van Raemdonck: mythe en werkelijkheid, De Klaproos, Koksijde, 1997.

KANS

Ook historici zijn het geregeld oneens over hoe het verleden begrepen moet worden. Hoe wordt een bepaald onderwerp op dit moment herinnerd? Het is een kans om ook het onbekende Duitse verhaal te vertellen uit het ingepalmde achterland. Informatie van de ‘andere kant’ is noodzakelijk in plaats van de gekende verhalen! In hoeverre is een collectieve herinnering besmet met propaganda en mythes? Wie heeft de geschiedenis geschreven (winnaar of verliezer)?

IDEE

Getuigenis: "In heel wat gidsbeurten sta ik stil bij verhalen die anders worden verteld dan dat ze werkelijk zijn gebeurd. Het duiden op de verschillende manieren van herdenken bij de verschillende nationaliteiten is daar ook een mooi voorbeeld van, net zoals de Langemark mythe*."

Bij de meesten staat Langemark vooral bekend om zijn Duitse Militaire Begraafplaats, het Studentenkerkhof uit de Eerste Wereldoorlog. In deze oorlog had Langemark zwaar te lijden, het lag namelijk pal op de frontlijn. Er bleef niets van over. Onder de oude spelling Langemarck is het dorp vooral bekend in de Franse en Britse krijgsgeschiedenis vanwege de veldslagen in november 1914. In Duitsland ontstond een ware mythe rond het woord na valse zegebuletins van het leger over heldhaftige gevechten van jonge Duitse soldaten. De gevechten hadden eerder plaatsgevonden tussen Noordschote en Bikschote, maar Langemark was gekozen omdat dat zo Duits klonk. In de Duitse scholen werden de helden van Langemark vereerd en er werden gedenkdagen gehouden en monumenten opgericht. Hitler, die nog bij Ieper gestationeerd geweest was, nam deze heldenverering over en noemde zichzelf ook een Langemarck-strijder. Later werd het Vlaams Legioen als stormdivisie Langemarck aan het oostfront ingezet. Interessant weetje: er is bijna geen stad of dorp in Duitsland die geen 'Langemarck Strässe' heeft.

Hierbij aansluitend kan je het verhaal vertellen van Peter Kollwitz. Het Käthe Kollwitzmuseum in Koekelare of de Duitse militaire begraafplaats in Vladslo met 'Het Treurende Ouderpaar' verduidelijken veel. In het museum is het interessant om de evolutie te zien in het beeldontwerp van Käthe Kollwitz voor haar gesneuvelde zoon.

Een bezoek aan een herinneringsplaats, een museum, een oorlogsbegraafplaats, een standbeeld of een monument wordt extra waardevol met volgende tips in het achterhoofd:

- Weet wat je kan verwachten: bezoek de plek vooraf zelf en bekijk ze door de ogen van de jongeren.
- Bepaal op voorhand goed wat je met de leerlingen wil bereiken door deze plek te bezoeken.
- Maak de jongeren bewust van het uitzonderlijke karakter van een dergelijke plaats van herinnering. Waak er wel voor geen te hoge verwachtingen te creëren. Jongeren krijgen soms vooraf de indruk dat ze tijdens zo'n bezoek een intense catharsis zullen doormaken en zijn dan 'teleurgesteld' over de realiteit.
- Wees ervan bewust dat een herinneringsplek nooit één enkel verhaal vertelt.

Er komen talloze collectieve herinneringen samen op die plaats.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Het In Flanders Fields museum benadrukt dat je honderd jaar na WO1 blijft sporen vinden in het landschap rond Ieper. In het boek 'Droommuseum van Dre' maakt Dre bij elk thema een fietstochtje in de Westhoek. Hij zoekt naar verhalen van die oorlog. Het landschap noemen ze wel eens de laatste getuige van de oorlog, nu alle mensen die de oorlog meemaakten zijn gestorven. Met dit hoofdstukje willen we leerkrachten maar ook ouders aansporen om een bezoek te brengen aan deze herdenkingsplaatsen, de laatste getuigen van de oorlog. Elk thema wordt ook gelinkt aan één van de genomineerden van de Vredesprijs van de Stad Ieper. Zij maken duidelijk hoe ze, elk op hun manier, waar ook ter wereld, bezig zijn om stappen naar vrede te zetten.

SECUNDAIR ONDERWIJS

Juniorcollege Geschiedenis van de KULeuven traint leerlingen uit het secundair onderwijs in verschillende vormen van historisch denken. De leerlingen krijgen scherpere inzichten in de constructie van verleden en heden en in het onderscheid tussen geschiedenis en collectieve herinnering.

Meer informatie: www.juniorcollege.be.

REFERENTIEKADERS

Herinneringseducatie maakt het mogelijk om deelnemers inzicht te doen krijgen in aspecten als tijdsdocumenten, beeldvorming, interpretatie, subjectiviteit, de rol van media en propaganda, ... Immers, de houding van mensen wordt bepaald door de kennis en zienswijzen die zij op dat moment hebben. Hierbij is het van belang rekening te houden met de leefwereld van de deelnemers en het feit dat zij niet vertrouwd zijn met bepaalde historische concepten of terminologie.

VALKUIL

Wat voor sommige mensen een belangrijke mijlpaal was, staat niet gelijk aan een evenwichtige geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Het is geen goed idee om het verleden te reduceren tot 1 feit en de rest van de context te vergeten. Vergeet met andere woorden zeker niet het referentiekader te scheppen, voordat je je deelnemers in je verhaal meeneemt. Herkenbaarheid, het dagelijkse leven, concrete situaties zijn belangrijke staakwoorden om in dit verband te onthouden. Grote problemen en theoretische structuren horen niet thuis in een basisschool. In het secundair onderwijs kan men daar wel dieper op in gaan.

KANS

Het verplaatsen in historische personages wordt 'historische empathie' genoemd (zie volgend hoofdstuk). Deze manier van werken biedt vele kansen om deze referentiekaders te scheppen aan de hand van een historische personage.

Leuke oefening om in te spelen op het verplaatsen naar de tijd van toen is ingaan op 'de stilte'. Mensen uit 1914 ervoeren een ratelende boerenkar op kasseien als iets heel luid, voor de rest was alles stil, geen motoren of andere geluidsoverlast. Dit verklaart ook voor een groot stuk shellshock. Door het oorverdovende lawaai in de loopgraven raakten heel wat soldaten getraumatiseerd. Een idee kan zijn om de deelnemers die stilte te laten ervaren als intro naar het thema toe.

IDEE

Werk met een lexicon. Voor jongeren (en volwassenen) is het niet altijd evident zich te verplaatsen in een andere tijdsgeest. Een heleboel concepten zeggen hen niets. Denk maar aan de voedselbonnen, loopgraven,... Om dit op te vangen, kan het aangewezen zijn om te werken met een lexicon dat de begrippen waar je problemen mee verwacht, toelicht. Als zo'n lexicon online wordt gezet, kan je beelden en filmpjes toevoegen om het inzichtelijker te maken.

Op de website <http://warpress.cegesoma.be> zijn een heleboel dagbladen uit de Eerste Wereldoorlog ontsloten. Ben je op zoek naar beeldmateriaal of informatie over oorlogspers dan kan je hier terecht. Vanuit beelden en verhalen kan je gemakkelijk een referentiekader schetsen.

ONDERWIJS

'Kleine Sam, vertel ons over de Grote oorlog' is een verhalenproject om 'de Grote Oorlog' vanuit een origineel standpunt te bekijken: dat van een hond. Sam is een jonge pup wanneer de oorlog onvermijdelijk dichterbij komt. Sam bekijkt de oorlog zoals een kind dat zou doen: hij begrijpt niet alles, maar voelt al wat gebeurt heel scherp aan en leeft intens mee. De 'vredeskoffer' is geschikt voor een brede doelgroep. In het basisonderwijs kan het gebruikt worden in de tweede en derde graad, maar het is ook bruikbaar in het buitengewoon lager onderwijs. Ook in de eerste graad van het secundair onderwijs (ASO, TSO, BSO, BuSO) kan deze koffer als element van herinneringeducatie ingeschakeld worden.

SECUNDAIR ONDERWIJS

Het Talbot House werkte een workshop uit 'Met Kerstmis zijn we terug thuis...' voor 12 tot 15-jarigen. Of hoe die 'grote picknick' evolueerde naar de eerste geïndustrialiseerde oorlog. Aan de hand van documenten, authentieke voorwerpen en getuigenissen krijgen de leerlingen een duidelijk beeld van waar het in oorlog echt om gaat, toen en nu... .

HOOPVOLLE VERHALEN

Herinneringseducatie krijgt een grote meerwaarde als er ook aandacht is voor de hoopvolle verhalen. Mensen voeren al heel de geschiedenis oorlog MAAR mensen sluiten ook al heel de geschiedenis vrede. Intermenselijke solidariteit, waardigheid en vriendschap zijn waarden die zelfs een oorlog niet kan uitroeien. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, opgesteld op 10 december 1948, na het grote leed van de twee wereldoorlogen, is een mijlpaal in de geschiedenis. Het blijft een cruciaal referentiekader voor het beoordelen en veroordelen van huidige misdaden tegen de menselijkheid. Is er ook aandacht voor hoopvolle gebeurtenissen, voor de kracht van individu dat zich verzet tegen oorlog?

Vb. vredesactiviste en barones Bertha von Suttner, schreef voor WO I 'Die Waffen nieder' en inspireerde Alfred Nobel om de Nobelprijs voor de vrede uit te reiken (1905).

VALKUIL

Focus niet uitsluitend op problemen. Grote problemen vormen geen goed vertrekpunt om deelnemers te prikkelen in hun nieuwsgierigheid, om kinderen aan te zetten tot verbondenheid. Door te vertrekken vanuit de context van het dagelijkse leven kunnen we focussen op hoe mensen in hun situatie met problemen omgaan, welke oplossingen ze zoeken en vinden. Op deze manier bieden we een tegengewicht voor het eenzijdige, negatieve beeld dat veelal gegeven wordt. Dit beeld doet namelijk onrecht aan de eigenwaarde en levenskracht van veel mensen om zelf het hoofd te bieden aan moeilijke situaties.

Tip rond lesinhoud : Focus op mensen die oplossingen hebben proberen te vinden. In alle tijden van onrechtvaardigheid zijn er mensen die hier tegen op proberen te komen. Dit is een link die je vanuit WO I kunt leggen naar actuele oorlogssituaties. (Geweldloos) verzet is iets van alle tijden.

KANS

Getuigenis: "Uiteraard behoort de wapenstilstand en het kerstbestand tot de hoopvolle verhalen, al mag dit luik tijdens onze gidsbeurten nog ruimer aan bod komen. De kracht van het individu vind ik belangrijk, namelijk als individu kan je een verschil maken."

IDEE

Als we willen stimuleren tot solidariteit, is het de bedoeling een

hoopvol perspectief mee te geven: er is verandering mogelijk en wij kunnen daar een klein, maar zinvol steentje aan bijdragen. Leer hen nadenken over oplossingen voor problemen van nu en morgen. Zij kunnen zelf stapjes zetten in de richting van gedragsverandering: hoe gaan we in de klas respectvol om met elkaar, hoe kunnen we op school op een goede manier omgaan met materiaal? Zo kunnen ze op hun manier iets doen aan de grote gedachte: 'Nooit meer oorlog'.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Christmas Truce project van leraar Philippe Servais

Tijdens de Christmas Truce speelde muziek en voetbal een grote rol. De opening tot een kleine vrede kwam er nadat er liederen werden gezongen. Het is altijd zo geweest: muziek verzacht de zeden, doet de pijn van de oorlog even vergeten. De samenhang groeit. Het samen zingen brengt (bracht) de soldaten tesamen. Als de 'vijand' dan nog meezingt vergeet men even de tegenstellingen. De gegevens van de Christmas Truce toen, gebruiken we in ons project. Men moet wel een onderscheid maken tussen: hoopvolle liedjes (cfr. Christmas Truce: Stille Nacht) en propagandaliedjes (cfr. de doedelzakken die voorop liepen). Hier wordt de muziek eerder negatief gebruikt; voorop in de strijd.

Als link naar het heden (past ook bij activatie van processen) kan je verwijzen naar 'The music fund' (<http://www.musicfund.be/domains/musicfund.eu/index.php?page=muziek-en-conflict>). Ook in Palestina en in Israël hebben we de impact kunnen meten van muziek op jongeren, zelfs tijdens de meer gewelddadige periodes van de Intifada. Ze kwamen om muziek te leren, om kamermuziek te spelen, zelfs als het geweervuur doorging. Deze jongeren weigerden de fataliteit van het geweld te accepteren en boden op hun manier weerstand aan de bezetting.

Identiek loopt het verhaal van sport brengt mensen tesamen. A world of football Play in peace. Door middel van voetbal...de oorlog even vergeten, de tegenstellingen en conflicten doorbreken. (<http://www.aworldoffootball.org/>
<http://www.aworldoffootball.org/roadbook.html>)

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Kleur Bekennen werkte methodieken uit om te gebruiken bij een uitstap naar de Westhoek met als thema 'tegen de stroom in'. Wie durfde maw toen ingaan tegen het massale enthousiasme om ten strijde te trekken? Hoe kwam de vredesgedachte tussen al dat oorlogsgeweld tot stand? En hoe zit het met verzet en vrede in conflicten van vandaag? Tenslotte werpen ze ook ons licht op enkele vrouwen van toen en nu die weiger(d)en om louter slachtoffer te zijn.
- 'Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest in de Eerste Wereldoorlog in België' van Giselle Nath biedt een verfrissende kijk op de overlevingsstrategieën van mensen in bezet gebied.

2. HISTORISCHE EMPATHIE EN BETROKKENHEID

WAT IS HISTORISCHE EMPATHIE?

- het erkennen dat de waarden, opvattingen, geloofsovertuigingen en intenties van historische personen kunnen verschillen van die van de onderzoeker;
- het erkennen dat individuen en groepen er verschillende waarden, opvattingen en geloofsovertuigingen op na hielden en houden;
- het erkennen dat andere perspectieven normaal en betekenisvol zijn en niet 'stom'; de bereidheid om acties en gebeurtenissen te verklaren vanuit historische waarden, opvattingen en geloofsovertuigingen. Uiteraard moeten deze verklaringen gebaseerd zijn op historisch bewijs;
- het erkennen dat het eigen perspectief afhankelijk is van een historische context.

TEGENGIF VOOR ONVERSCHILLIGHEID

Herinneringseducatie beoogt het tegenovergestelde van afstandelijkheid en onverschilligheid, namelijk de ontwikkeling van historische empathie. Primaire bronnen gebruiken waarin individuen aan het woord komen, is hierbij essentieel. Zo worden de betrokkenen zoveel mogelijk als mens voorgesteld en niet als louter statistiek. Inzicht in de dromen, ideeën, gevoelens en plannen van anderen tracht een tegengif te zijn voor afstandelijkheid en onverschilligheid.

VALKUIL

Bij empathie denken we vaak aan sympathie. We denken dat het goed is om ons te identificeren met personen uit het verleden. Toch is het hiermee oppassen geblazen: een leerling die emotioneel reageert, zal daarom geen lessen trekken uit het verhaal. Vanuit herinneringseducatie streven we daarom niet naar emotionele empathie maar naar historische empathie. Hierbij is het belangrijk om verschillen in waarden, opvattingen, geloofsopvattingen te erkennen en te begrijpen. Staan we er bijvoorbeeld bij stil dat tijdens de Grote Oorlog een figuur als 'meneer pastoor' nog veel ontzag inboezemde of dat de frontstreek een ongekend terrein was voor veel (zelfs Belgische) soldaten? Met deze dingen in ons achterhoofd, kunnen we dan de keuzes van frontsoldaten of burgers beter begrijpen en respecteren.

Tip rond beeldvorming : Aanvaard dat er dingen zijn die we niet kunnen begrijpen. Je kan reflecteren over waarden en normen, maar echt begrijpen zal soms moeilijk zijn. Dit is een mooie kans om aan waardeneducatie te doen. Andere mensen kunnen andere waarden, opvattingen, geloofsovertuigingen hebben.

KANS

Van gelijkenissen naar verschillen. Eén ding is zeker: we delen veel gemeenschappelijke dingen met andere groepen en culturen (dus ook mensen die honderd jaar geleden leefden). Dat is wat ons met andere mensen verbindt. We vertrekken best vanuit die gelijkenissen wanneer we andere mensen willen benaderen. De leeftijd van je personage stemt bijvoorbeeld liefst overeen met de leeftijd van de doelgroep. Hier vinden deelnemers een herkenbare aansluiting met hun eigen leefwereld. Wanneer we deze gemeenschappelijke basis duidelijk zien, kunnen we verschillen gaan ontdekken. Die geven kleur aan de andere cultuur. Deelnemers kunnen hierdoor geboeid worden. Het 'vreemde' is dan ingebed in het 'gewone'. Dit maakt het anders-zijn voor ons misschien niet helemaal begrijpbaar, maar zeker meer aanvaardbaar. Vertrekken van verschillen houdt, zeker bij jonge kinderen, het risico in dat er (voor)oordelen groeien: "Wij spelen met de WIL, en zij met een blikken auto, ocharme!" Maar een focus op de gelijkenissen toont aan dat het in beide gevallen om een gelijkaardig fantasiespel gaat!

IDEE

Een herkenbaar verleden kan het publiek verleiden om überhaupt geïnteresseerd te zijn in dode mensen en voorbije gebeurtenissen. In het onderwijs wordt herkenbaarheid gezien als een didactische troef; het verleden wordt behapbaar.

Hoe kan je historische empathie bereiken? Deze tips kunnen je verder op weg helpen:

- door herhaaldelijk te oefenen;
- door verschillende (primaire) bronnen te gebruiken;
- door een procedure van hardop denken te gebruiken, waarbij onderzoeksvragen de leerlingen helpen om zich te richten op bewijs en zich niet te veel te laten leiden door emoties;
- door verschillende werkvormen (socratische gesprekken, debatten en schrijfopdrachten) te ontwikkelen.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

- Via een rollenspel kan je leerlingen verschillende perspectieven laten verwoorden. Op deze manier krijgen ze voeling met de keuzes waarvoor verschillende personen stonden.
- Maries Groote Oorlog, een doe-en belevingstocht voor kinderen (en gezinnen), geïnspireerd door het jeugdboek van Johan Ballegeer. De kinderwandelroute is 5 km lang. Onderweg ontdek je het verhaal van Marie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zo kom je heel wat te weten over de Groote Oorlog en de interessante oorlogsrelicten in Alveringem en Oeren. Door het uitvoeren van een aantal leuke opdrachten help je bovendien Marie in haar zoektocht naar haar broer, die als soldaat meevecht in de oorlog. (domein Hof van Wyckhuize) Geschikt voor scholen en gezinnen. Het kidspad kan ook zonder gids, waardoor de deelnemers hun eigen tempo kunnen bepalen.

SECUNDAIR ONDERWIJS

- 'In de voetsporen van John Gamble' (15 – 18 jarigen) : Stap letterlijk in de voetsporen van luitenant Gamble. De briefwisseling van John leiden ons van de ene plaats naar de andere aan en achter het front. Dit is een tocht aangeboden door 'Rent a Guide'.
- Ga eens op zoek naar een bron uit de eigen omgeving. Pieter Serrien deed een verdienstelijke poging om aan de hand van 32 dagboeken een beeld te schetsen van 'Oorlogsdagen. Overleven in bezet Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog.'
- De erfgoedcel Kortrijk deed dit al voor 6 personages en maakte een educatieve website www.kortrijkbezet14-18.be.
- Ook het MOU museum maakte een explosieve speurtocht doorheen de Oudenaardse binnenstad : '1000 bommen en granaten'.

OVER GOEDE BELGEN, SLECHTE DITSERS EN ALLES DAARTUSSEN

De historische empathie vertaalt zich bij herinneringseducatie op verschillende manieren, naargelang het perspectief. Zo kunnen we spreken van betrokkenheid bij de slachtoffers, inleving in de omstanders en bewustwording van de drijfveren van de daders. Of zijn de daders soms ook slachtoffers? Hoe kan je mogelijkheden aanbieden om je als leerling te verplaatsen in een ander perspectief?

VALKUIL

Wie iedereen bestempelt als slachtoffer, hoeft zelf niet na te denken over hedendaagse vormen van uitsluiting, geweld en gebrek. Als iedereen slachtoffer is, zijn er ook geen daders. Een helder beeld van het verleden is een middel om ook de vraagstukken van vandaag genuanceerd te benaderen.

KANS

Correcte beelden en inzichten verwerven over andere groepen dan die waartoe wij zelf behoren is een hele opgave. Door herkenbaarheid en verwondering over het andere, wordt hun belangstelling gevoed. Leren over iets of iemand is ook altijd leren over jezelf.

Diversiteit wordt benaderd als een normaliteit. Verscheidenheid is troef. Het is een normaal fenomeen waar iedereen dagelijks mee te maken heeft. Hoe vanzelfsprekend en hoe zichtbaar is de diversiteit die leeft in onze samenleving en de wereld, in afbeeldingen, verhalen, teksten die gehanteerd worden?

Tip rond beeldvorming : Benoem geen continent als land en wijs op de diversiteit binnen een land. Benoem geen geloofsovertuiging met nationale identiteiten en wijs op de verschillende standpunten die men binnen hetzelfde land en/of binnen dezelfde geloofsovertuiging kon hebben. Bied een genuanceerd verhaal aan.

IDEE

Verbondenheid vormt de basis voor een respectvolle en rechtvaardige houding van de mens tegenover zijn omgeving. De ander wordt niet langer vanuit een patroon 'meerdere tegenover mindere' benaderd, maar vanuit gelijkwaardigheid. Het Wij-Zij denken neemt af. Men voelt aan dat de mens niet het begin en het einde van alles is. Wie zich verbonden voelt met mensen en groepen kan niet meer de andere kant opkijken als deze mensen slachtoffer worden van onrecht en ongelijkheid van kansen. Verbondenheid is een permanente ondertoon, een grondhouding, een fundament voor ethisch handelen.

ONDERWIJS**BASISONDERWIJS**

- De heuvel' van Willy Spillebeen volgt afwisselend een Vlaams boerengezin, de Duitse kolonel Otto Peterson, die betrokken is bij het gifgasprogramma en de Engelse majoor Norton Griffiths, die geobsedeerd door het graven van tunnels als oorlogswapen.
- De site www.nooitmeeroorlog.be is een webquest met 6 verschillende personages die elk hun verhaal vertellen en vragen stellen. Zo leren de leerlingen 6 verschillende invalshoeken kennen van WO1. (madame Tack, Fritz Haber, Hendrik Geeraert, Gavriilo Princip, onbekende Zoaaf, Joe English)

SECUNDAIR ONDERWIJS

In Flanders Fields Museum: Met het project 'De Namenlijst' willen we een geïntegreerde lijst samenstellen van alle slachtoffers uit WOI, burgers of militairen, ongeacht hun nationaliteit, waarvan de dood gelinkt is aan het Belgisch grondgebied. Dit schooljaar ligt de focus op de Belgische burger-slachtoffers. Waar in de eerste ronde enkel hun feitelijke gegevens op de oorlogsmonumenten werden verzameld, willen we deze keer een stap verder gaan en zoveel mogelijk informatie verzamelen per slachtoffer. De oorlogsmonumenten vormen het startpunt. Door het raadplegen van lokale archieven en bibliotheken, navraag te doen bij de heemkundige kring en het aftoetsen van het "gemeentelijke collectief geheugen", zal ernaar gestreefd worden om het verhaal van ieder slachtoffer samen te stellen.

NIET OORDELEN MET HEDENDAAGSE MAATSTAVEN

Wie spreekt over de Grote oorlog, zal merken dat de deelnemers geneigd zijn zich spontaan te verplaatsen in het perspectief van iemand vanuit hun eigen context en situatie en gevoelsbeleving. Daarom is het noodzakelijk dat de deelnemers hierbij een historische bril en inzicht in de historische context worden aangereikt. Het is echter niet de bedoeling dat het verleden wordt beoordeeld vanuit een hedendaags perspectief ('presentisme'). De uitdaging is om hen het verleden te laten begrijpen met de context en de gevoelsbeleving van toen in het achterhoofd. Normen en waarden zijn immers plaats- en tijdsgebonden.

VALKUIL

Herinneringseducatie wil, in tegenstelling tot de geschiedschrijving die objectiviteit nastreeft, uitdrukkelijk maatschappelijk relevant zijn. Zoals we in deze tekst op diverse plaatsen benadrukken, beoogt herinneringseducatie immers te leren uit het verleden. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat het actualiseren van een bepaald historisch gegeven niet op doordachte en bewuste manier moet gebeuren. Kennis van en inzicht in een historische context en in processen en mechanismen vormen ook hier weer het fundament.

KANS

Historici beperken zich zoveel mogelijk tot het geven van informatie over de rol van waarden in het verleden en streven er zoveel mogelijk naar morele oordelen te vermijden. Anderzijds zijn er ook historici die deze benadering bekritisieren. Zij benadrukken dat onderzoekers ook mensen zijn en dus nooit volstrekt objectief. Bovendien vinden zij dat er gevaar in schuilt om historische gebeurtenissen aan jongeren te presenteren zonder actueel ethisch kader. Het belangrijkste is dat de herinneringseducator op de hoogte is van dit complexe debat tussen historici en de doelgroep duidelijk maakt

dat naar de geschiedenis gekeken wordt om er zelf van te leren, niet om ze te veroordelen met hedendaagse maatstaven.

IDEE

Jongeren reageren meestal vanuit hun eigen hedendaagse maatstaf op handelingen en keuzes uit het verleden. “Zo dom om in de loopgraven te willen vechten”. Dit wijst op de moeilijkheden die jongeren hebben om zich te verplaatsen in mensen uit het verleden. Het is daarom belangrijk om een kader te schetsen. Jonge soldaten, die zich vrijwillig aanmeldden in het leger, dachten dat ze een korte oorlog tegemoet gingen. De morele druk om deel te nemen was heel groot. De veer die jongens opgespeld kregen, als ze zich niet vrijwillig hadden aangemeld, is daar een mooi voorbeeld van. Toen het voltalige Australische rugby-team zich inschreef om mee te gaan vechten, werden ze als een goed voorbeeld gezien van hoe topsporters zich opofferden voor het vaderland.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Jeugdboeken zijn een goede manier om kinderen in de belevingswereld van toen te introduceren. Milan's Grootte Oorlog van Patrick Lagrou, is een recent boek, die kan helpen om te ontdekken hoe het toen moet geweest zijn.

SECUNDAIR ONDERWIJS

Romans en films kunnen evengoed een referentiekader scheppen bij jongeren. 'Post voor mevrouw Bromley' van Stefan Brijns of 'Godenslaap' van Erwin Mortier zijn maar enkele voorbeelden. 'All quiet on the Western Front' is een Amerikaanse film van Lewis Milestone uit 1930. Deze film is gebaseerd op het boek 'Im Westen nichts neues' van Erich Maria Remarque en vertelt het verhaal van hoe Remarque, een Duitse soldaat, het frontleven ervaarde. Op Klascement vind je twee goed uitgewerkte projecten rond deze film : een filmanalyse met het OVUR-principe en een grensoverschrijdende uitwisseling tussen België, Ierland en Duitsland.

AANDACHT VOOR KEUZEVRIJHEID

Betrokkenheid bij historische gebeurtenissen vertrekt ook vanuit de aandacht voor de individuele keuzevrijheid. Voor welke dilemma's staan die individuen, en vind je in je eigen leven ook dilemma's terug? Wat zou jij kiezen in die omstandigheden?

VALKUIL

In hoeverre kun je je inleven in de situatie, de leef- en denkwereld van iemand die leefde tijdens de Eerste Wereldoorlog? Hoe kan je je verplaatsen

in de gedachten, gevoelens en de verwachtingen van iemand anders, zeker als die ver liggen van je eigen perspectief of er zelfs tegenstrijdig mee zijn. Bovendien heeft elk verhaal verschillende kanten. Net omdat deze veelzijdigheid zo complex is, raken we al snel in de verleiding te veralgemenen: "Zou niet iedereen hetzelfde gedaan hebben?" Zo'n standpunt gaat voorbij aan de marge die bestaat om een eigen keuze te maken.

KANS

Oorlog is van alle tijden. Al eeuwenlang vertellen mensen over de hele wereld daar verhalen over. 'Kom vanavond met verhalen. Oorlog in verhalen en gedichten.' (Viaene-Devynck A. e.a., 2000) is een verzameling van ongeveer tachtig boeiende Europese romanfragmenten, gedichten, verhalen en bladzijden uit prentenboeken en stripverhalen over oorlog. Elke auteur, elke behoeft van het vergeten, bekeek die oorlog op een eigen fantasierijke, indringende en originele manier. Voor een keer zijn het niet de volwassenen die de hoofdrollen spelen, de verhalen worden haast allemaal beschreven of beleefd vanuit de ogen van kinderen en jongeren. Voor lezers vanaf 8 jaar.

IDEE

Getuigenis: "Wie wil meedoen en wie niet? Kinderen worden voor de mogelijkheden gezet binnen het rollenspel. Welke houding nemen ze aan? Waarom? Leerkracht bouwt rollenspel met hen op. Ze wisselen ook even van rol. Wat zijn nu hun ervaringen?"

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

- Er bestaat een inleefspel, waarbij je in de huid kruipt van een Britse soldaat en aan de hand van een kaartspel keuzes moet maken in een bepaalde situatie. Het is gemaakt door het Sint-Jan Berchmanscollege in Mol (contactpersoon : Guy Delespaul).
- Het ganzenbord WO1 dat de provincie West-Vlaanderen ontwikkelde, laat je kennismaken met de loopgraven aan de hand van dagboekfragmenten van Jerome Seynhaeve. Het kan ook gebruikt worden in het secundair onderwijs.

SECUNDAIR ONDERWIJS

Tumult (nieuwe naam voor Jeugd en Vrede) lanceert een inleefspel over WO1 in jouw gemeente 'Dilemma 14/18' in september 2013. (www.dilemma1418.be)

Door beslissingen te nemen over moeilijke dilemma's hebben 12 tot 16-jarigen door dat bepaalde keuzes heel moeilijk zijn.

VOORZICHTIGHEID MET EMOTIES

Belangrijk op te merken is dat de hier vermelde emoties geen doel op zich zijn maar steeds een 'opstap' om inzicht, reflectie en actie te bevorderen. Het loutere confronteren met schokkende beelden of intrieste verhalen zonder verdere duiding heeft weinig of geen educatieve waarde. We zouden kunnen zeggen dat bij herinneringseducatie het haast onvermijdelijke emotionele aspect ten dienste moet staan van het cognitieve aspect (inzicht en reflectie).

VALKUIL

Bij educatieve topics, zoals de Eerste Wereldoorlog, die veraf liggen in tijd of ruimte, hebben we al snel de neiging om via choquerende beelden leerlingen bij de les te houden. Toch heeft zo'n aanpak vaak een verkeerd effect: leerlingen beginnen te giechelen of reageren ongepast. Dit zijn reacties die erop wijzen dat kinderen of jongeren geen blijf weten met hun emoties. Het risico bestaat dan ook dat er een afkeer ontstaat waardoor deze topics niet meer bespreekbaar zijn. Opgelet dus: niet alle inhouden zijn geschikt voor alle leeftijden. Net zoals bij andere thema's en activiteiten moet je rekening houden met de beginsituatie van de deelnemers: hun voorkennis, belangstelling, en vooral wat ze cognitief en emotioneel aankunnen.

Tips rond beeldvorming: Emoties kunnen helpen om zich in te leven. Beelden die enkel choqueren en geen toegevoegde waarde hebben voor je vredeseducatie, kunnen een averechts effect geven. Een goed evenwicht hierin houden kan, door af en toe een reflectie te maken.

KANS

Getuigenis: "Emoties worden als instrument gebruikt om de vredesgedachte bij te brengen, zonder over te slaan tot sensatie."

IDEE

Bij het vertonen van filmfragmenten is het belangrijk om duidelijk de rol van propaganda te schetsen bv 'Paths of Glory' van S. Kubrick (1957), 'The Trench' van W. Boyd (1999), 'Met onze jongens aan de IJzer' van C. De Landtsheer (2008) hebben een heel andere boodschap te vertellen.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

- Het museum aan de IJzer (de IJzertoren) heeft op de verdiepingen 6 tot en met 4, aandacht voor dieren in de oorlog, daar kan je verhalen vinden van onder andere paarden - honden - kanaries - dolfijnen - luizen - ratten - ...
- Werk ook eens in een (ander) thema met een voorbeeld uit WO1. bv een les rond kunst, met ook specifiek kunst gemaakt tijdens WO1. Zo wordt het WO1 verhaal geen 'vreemd' verhaal en staan ze meer open voor de boodschap die je wil overbrengen.
- Gruwelijke beelden kunnen niet zomaar in het gezicht van de kinderen gesmeten worden om emotie los te maken. Dergelijke beelden moeten goed omkaderd en geduid worden. www.kindereninbezetgebied.be is hier een mooi voorbeeld van, deze site laat kinderen tijdens WO I aan het woord over het leven in bezet gebied. Leerlingen van nu leren de leefwereld van toen kennen via allerhande getuigenissen, foto's en verhalen. Dit bruikbaar lesmateriaal voor de leerkracht wordt nu nog attractiever door een verhoogde interactieve injectie van de site: naast het lezen en bekijken van de getuigenissen kan je nu ook je kennis testen, een kaart bekijken en ontdekken welke gelijkenissen er met vandaag zijn...

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Het boek 'Krieg dem Kriege' van Ernst Friedrich' bevat zo'n 180 foto's, gruwelijke beelden uit de eerste wereldoorlog bv 'les gueles cassées'. Het toont het ware gelaat van de oorlog, voorbij dapperheid en heldendood. Niet de pacifisten maar oorlogsstokers, koningen, generaals, presidenten en ministers moeten opgesloten worden. Voor Friedrich, die zich tot geen enkele partij bekende, is de oorzaak van oorlog duidelijk: kapitaal en macht. Zijn boek vormt een interessante casus over hoe gruwelijke beelden gebruikt worden om pacifisme te bevorderen.
- Jan Devos selecteerde een aantal filmfragmenten van 'The Battle of the Somme' tot 'War Horse' en analyseerde de filmtaal van 1916 tot 2012. Vrij snel merk je dat beelden gemanipuleerd worden en propaganda steeds weer opduikt.

HERDENKINGEN

De vele herdenkingsplechtigheden, die tussen 2014 en 2018 zullen plaatsvinden, nemen in het kader van betrokkenheid een bijzondere plaats in. Herdenking en bezinning over wat gebeurd is, erkenning van het leed, eerbetoon aan de slachtoffers en respect voor de rouw en verwerking van de nabestaanden veronderstellen een vorm van inlevingsvermogen.

VALKUIL

De ene herdenking is de andere niet. Wie onze herdenkingscultuur vanop een kritische afstand wil bekijken, doet er goed aan informatie in te winnen over verschillende herdenkingsplechtigheden. Niet alleen varieert de filosofie erachter sterk van land tot land, zelfs binnen een land of binnen een stad zijn er grote verschillen naargelang de organiserende instantie. Stel de volgende vragen: Wie herdenkt? Wat wordt herdacht? Waarom wordt dit

herdacht? Zijn er achterliggende motieven die op het eerste zicht niet meteen duidelijk zijn? Op welke manier wordt herdacht? Wat is de boodschap die deze herdenking wil uitdragen bij het grote publiek?

KANS

Herdenkingsplechtigheden lenen zich ertoe een grotere betrokkenheid bij kinderen en jongeren te verkrijgen. Verbondenheid kan groeien. Herdenkingsplechtigheden bieden mogelijkheden om aan de sociale en communicatieve vaardigheden te werken, namelijk respectvol om te gaan met het verleden.

IDEE

Het Vlaams Vredesinstituut werkte een grootschalig onderzoek uit rond herdenkingen. Het uitgangspunt is de vraag hoe men oorlog kan herdenken om de vredesgedachte te versterken. Het rapport bestudeert, onder meer op basis van een bevraging van betrokken stakeholders, hoe deze doelstelling gerealiseerd kan worden. Daarbij komen zowel concrete ideeën voor de praktijk van de herdenking, als een aantal cruciale uitgangspunten aan bod. Het onderzoek is te downloaden via de website www.vlaamsvredesinstituut.eu. Ook hun publicaties 'Oorlogsherdenking herdacht' en 'Honderd jaar Eerste Wereldoorlog in het teken van vrede' zijn te downloaden op de website.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Getuigenis: Tijdens de apotheosedag van 'Nooit meer Oorlog' werd een herdenking, met kran-slegging, georganiseerd. Dit spreekt de leerlingen aan. Je kan er op zo'n moment een speld horen vallen.

SECUNDAIR ONDERWIJS

De Menenpoort in Ieper en de Last Post vertelt veel over de manier waarop WO1 wordt herdacht. De gesneuvelden worden er als helden vereerd. Het is goed om leerlingen daarop te wijzen en hen ook kennis te laten maken met andere vormen van herdenken bijvoorbeeld : het treurende ouderpaar van Käthe Kollwitz. .

RE-ENACTMENT

Met re-enactment en levende geschiedenis worden het naspelen of uitbeelden van historische gebeurtenissen bedoeld. Dat gebeurt in historisch kostuum, vaak op de plaats waar de gebeurtenissen plaatsvonden. Re-enacters proberen met andere woorden het leven in een ander tijdperk te simuleren. (Jay Anderson)

VALKUIL

Er wordt vaak gesteld dat re-enactment even veel of zelfs meer over het heden als over het verleden gaat. Helaas bestaat er geen directe, onbevangen toegang tot het verleden: geschiedenis is altijd een interpretatie door iemand in het heden. Daardoor schuilt bij re-enactment het gevaar dat er geen of te weinig oog is voor de ruimere historische context. Al te dikwijls bieden re-enactments een nostalgische, geromantiseerde blik op het verleden. Het gevaar is ook dat re-enacters tijdens het nabootsen van het verleden bepaalde ‘gaten’ in de historische kennis zullen moeten opvullen met hun eigen verbeelding. Bovendien lopen we bij deze methode opnieuw gevaar met te hevige gevoelens geconfronteerd te worden. Ten slotte duiken er bij re-enactment ook morele vragen op: kan het echte lijden en de echte gruwel van oorlogsgeweld wel ‘authentiek’ herbeleefd worden? En stellen we met re-enactment de Eerste Wereldoorlog niet te stereotiep voor als een oorlog die enkel in de loopgraven werd uitgevochten?

KANS

Als levende geschiedenis (re-enactment) opgevat wordt als een ‘toneelstuk’, met een script en een regie, wint het aan historische geloofwaardigheid. Voor het publiek is het duidelijk dat het om een optreden gaat, dat de acteurs gebeurtenissen uit het verleden ‘ensceneren’. Anders geformuleerd: het publiek wordt bewust gemaakt dat er een interpretatie van de geschiedenis gegeven wordt.

Bv zoals het te zien is bij “In Vlaamse Velden”.

IDEE

Het publiek treedt binnen in de wereld van de geënceneerde personages en stelt hen vragen. Zo biedt levende geschiedenis de kans om aan het publiek te tonen hoe bepaalde mensen in een bepaalde periode dachten en hoe die personages met elkaar omgingen. Laat de leerlingen aan de slag gaan met authentieke bronnen (dagboeken, brieven...) en geschriften die goed gecontextualiseerd worden, om juist te kunnen worden begrepen en geïnterpreteerd. Het feit dat een beroep wordt gedaan op de cognitieve competenties van de jongere, verkleint het gevaar van een al te sterke emotionele betrokkenheid. Ze leren de verhalen van zeer dichtbij kennen maar tegelijkertijd blijft toch een respectvolle en veilige afstand bewaard tussen de jongere en het historisch personage.

Getuigenis: "Rollenspel is wel belangrijk, niet vanuit soldaatje spelen maar vanuit waarnemen-verwerken-komen tot expressie (eigen aan kinderen). Inleven is gerelateerd aan historische context. Re-enactment in brede zin kan verrijkend zijn, als het maar procesmatig ingebed is binnen een breder kader."

ONDERWIJS

Er is een groot verschil tussen het didactische principe van sfeer scheppen, aan de hand van voorwerpen, kleren, ... en je groep verkleden en 'oorlogje spelen'. Het is zeer belangrijk om dit in het achterhoofd te houden.

BASISONDERWIJS

Getuigenis: "Als ik met mijn klas een bezoek breng aan een herdenkingsplaats neem ik een rugzak mee met enkele voorwerpen, waar ik dan mijn verhaal rond vertel, bv een schop, een helm, ..."

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Het Memorial Museum Passchendaele 1917 brengt met 'Platoon Experience', een uniek inlevingsproject anno 1917. Je groep kruipt in de huid van een Australisch peloton uit 1917 en volgt het bloedige spoor naar Tyne Cot Cemetery. Aan de hand van een historisch onderbouwd verhaal nemen ervaren begeleiders jongeren vanaf 14 jaar mee op sleeptouw.
- Het Hooge Craater museum heeft een Experience Box met authentieke voorwerpen wordt aangeboden om het verhaal van het museum aan de voorwerpen op te hangen.

3. REFLECTIE EN ACTIE

MENSENRECHTEN

Herinneringseducatie is uiteindelijk gericht op de ontwikkeling van waarden en attitudes. Het referentiekader dat we hierbij willen aanreiken, zijn mensenrechten (recht op vrijheid, gelijkheid, non-discriminatie, ...) en kinderrechten (recht op bescherming, eigen mening, eigen geloof, ...). Ondanks de beperkingen van het concept, blijven mensenrechten een cruciaal referentiekader. Herinneringseducatie brengt eerbied voor deze rechten en waakzaamheid tegen de schending ervan onder de aandacht. Dat impliceert respect voor onze democratische principes, het waarderen van culturele en sociale diversiteit en het aanvaarden van verantwoordelijkheid.

KANS

Getuigenis: Tijdens de begeleide tochten alsook de workshops komen de mensenrechten niet expliciet aan bod, maar aan de hand van de spontane reacties van de leerlingen merk je dat ze zelf die associatie maken.

IDEE

Bij het ontwikkelen van waarden en attitudes is de school geen eiland. Ze hoort bij een buurt, wijk, dorp, stad. Hier vindt de school partners om samen te werken aan gelijke kansen voor iedereen. Zo kunnen bijvoorbeeld de bib, sportdienst, heemkundige kringen, erfgoedcellen... belangrijke partners zijn. Dankzij hen kunnen we de leefwereld van de leerlingen (studenten) uitbreiden en ontmoetingsplaatsen creëren voor leerlingen, hun ouders en externe partners. Een school die oog heeft voor deze verbanden wordt een 'brede school'.

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Getuigenis: "Ons project loopt in de maand van de herinneringen, aansluitend bij 11 november en de dag van de kinderrechten. Welke kinderrechten werden geschonden? Waar ligt de drive van onder andere Unicef? Kinderen gaan op onderzoek uit en ontdekken zelf."

- In het boek 'Droommuseum van Dré' staan brieven van mensen die de prijs van de vrede wonnen van de stad Ieper, met linken naar vandaag.
- Mensenrechten zijn sowieso in de godsdienstmethodes aanwezig, een WOI project kan dus een mooi aanknopingspunt zijn.

SECUNDAIR ONDERWIJS

- De gevolgen van WOI zijn een kans om het over de mensenrechten te hebben: (vrouwen) stemrecht, onafhankelijkheid van de kolonies...

NIET MORALISEREN

Het spreekt voor zich dat een eenmalig bezoek aan een historische plaats of het zien van een film of documentaire geen tegengif is voor extreem gedachtegoed en een respectloze attitude. Meer nog, als de leerlingen geconfronteerd worden met een al te moraliserend discours, bestaat het gevaar dat zij afhaken of dat dit averechts werkt. Het is dus van het grootste belang dat het werken aan een bepaalde attitude gezien wordt tegen de achtergrond van een gedegen historische kennis. Nog belangrijker is misschien wel dat de leerlingen geen goedbedoelde 'lessen' slikken maar actief zelf op zoek gaan naar wat geleerd kan worden. Dat hen niet verteld wordt wat ze moeten denken, maar wel dat ze moeten denken.

VALKUIL

Wees je er van bewust dat normen kunnen verschillen. Onze waarden en normen zijn niet per definitie de waarden en normen van anderen. Zich daarvan bewust zijn, kan foute interpretaties vermijden. Hoe minder we weten over een cultuur, hoe groter onze aandacht hiervoor moet zijn.

KANS

Hou rekening met volgende stappen bij het ontwikkelen van een project. Het zal hen helpen om te werken aan volgende tip: "Dat hen niet verteld wordt wat ze moeten denken, maar wel dat ze moeten denken."

- van eenvoudig → complex
- van het alledaagse → naar algemeen
- van globaal waarnemen → gericht waarnemen
- van beleving → naar reflectie
- van hier-en-nu → naar elders in andere situaties
- van participeren → naar initiatief nemen

IDEE

Zoek in bestaande lesinhouden naar aanknopingspunten met de leefsituatie van de deelnemers. Beter dan een thema te maken over 'WOI' heb je in allerlei thema's oog voor het leven tijdens WOI: toen waren er ook mensen aan het feesten, wonen, werken, rouwen, koken, enz. Zo komen gelijkenissen op de voorgrond en wordt 'anders heel gewoon'.

Naar het middelbaar onderwijs is het belangrijk dat leerlingen :

- een onderscheid maken tussen feitenkennis en op waarden gebaseerde meningen
- actuele conflicten kritisch te bevragen

- de consequenties van het eigen wereldbeeld en het eigen gedrag kritisch te evalueren
- mogelijke oplossingen of alternatieven tegen elkaar afwegen
- de kans krijgen om eigen standpunten te verwoorden en zelf bewuste keuzes te maken

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

Gebruik in een beeldles ook eens als voorbeeld kunst ontworpen tijdens WOI. Laat liederen horen uit de periode van WOI. Zoek met andere woorden in bestaande lessen aanknopingspunten met het thema WOI. Basisschool De Vierboete in Nieuwpoort slaagde daar heel goed in met het project 'Masterpiece'. (<http://devierboete6hs.wordpress.com/project-masterpiece-20122013/>)

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Het Talbot House brengt een muzikaal verhaal "Een Grooten Oorlog" door Marc Reynaerts (vanaf 16 jaar). Als je met jouw groep verscheidene dagen in de Westhoek verblijft, dan kun je even stilvallen met dit muzikale verhaal, dat gebracht wordt door drie muzikant-vertellers. Theater De Kreet brengt het verhaal van een soldaat in "den grooten oorlog", maar heeft het verhaal van zoveel soldaten samengebracht in één fictief personage. "Een grooten oorlog" is veel méér geworden dan een herdenkingsmoment. Het is een "kreet" tegen alle oorlogswaanzin.
- Zo kan je op de website w <http://www.cobra.be/cm/cobra/projecten/wereldoorlog-I> tal van gelijkaardige voorstellingen terugvinden. Je hebt er bovendien een interessant boeken, film, podium, muziek en kunstenarchief.

REFLECTIE EN ACTIE

Het uiteindelijke doel van herinneringseducatie is 'actief respect'. Deze maatschappelijke doelstelling wil jongeren voorbereiden op actief burgerschap in de samenleving. De kennis, vaardigheden en attitudes die leerlingen via herinneringseducatie hebben verworven, zouden een tegenkracht moeten vormen tegen xenofobie, racisme, intolerantie, machtswellust, geweld, blind nationalisme en uitsluiting. Herinneringseducatie wil daarom leerlingen omvormen tot kritische en geëngageerde burgers, die bereid zijn om tolerantie en solidariteit uit te dragen, om individueel of collectief actie te ondernemen, indien zij zichzelf of anderen geconfronteerd zien met onrecht of respectloosheid.

VALKUIL

Denk goed na bij het organiseren van een actie waar geld wordt ingezameld, bv de 12.12.12 actie voor de oorlog in Syrië. Stel in eerste plaats volgende vraag: helpt deze actie om verbondenheid en solidariteit te versterken bij de deelnemers onderling?

Tip rond beeldvorming : Hou in je achterhoofd dat fondsenwervende acties bepaalde stereotypen en rollen versterken. Reflecteer daarom bij de voorbereiding van een fondsenwervende activiteit : Wat gaat geld bijdragen aan sensibilisering? Zijn wij enkel gever? Kunnen wij wel helpen met geld? Stopt onze verantwoordelijkheid met geld doneren?

KANS

De waardeontwikkeling bij herinneringseducatie houdt enerzijds reflectie in en anderzijds concrete actie. Het niveau van reflectie daagt uit tot denkoefeningen als:

- Kan het leren begrijpen van een historische context iets betekenen voor mijn eigen leven?
- Hoe kan ik kritisch nadenken over wat mij via de media over huidige conflict-situaties bereikt en hoe kan ik er mij een eigen mening over vormen?
- Wat kan ik concreet met deze inzichten aanvangen?

IDEE

Actie: ga op stap in je eigen buurt, op zoek naar relictten die in je eigen gemeente te vinden zijn rond WOI.

De buurt rond je school is een open uitnodiging om WOI te ontdekken. Ze biedt een maximum aan raakvlakken met de leefwereld van de deelnemers en met de samenleving. Raakvlakken die binnen de klasmuren niet altijd aan bod komen. De buurt is voor veel deelnemers gemeenschappelijk terrein. Dat biedt kansen voor herkenning en uitwisseling. Persoonlijke contacten en verhalen helpen je om veralgemeningen en stereotyperingen te vermijden. Een omgevingsboek kan hierbij grote dienst bewijzen. Je kunt de buurt verkennen aan de hand van een verhalentocht. Geef de deelnemers (ook) een opdracht om foto's te nemen van bepaalde onderwerpen, bv dier, groen, klein... en laat hen vertellen over die objecten of gebouwen waar ze een foto van hebben genomen. Welke WOI verhalen kan je er aan vast koppelen?

ONDERWIJS

BASISONDERWIJS

De eigen school- en leefomgeving is een krachtig onderwijsmiddel. Het werkt sterk motiverend en verhoogt de betrokkenheid van de leerlingen. Op vraag van enkele scholen uit 't West-Vlaamse hart bundelden de Provincie West-Vlaanderen, Erfgoedcel TERF, Onroerend erfgoeddienst Radar, Stad-Landschap 't West-Vlaamse hart en KATHO Tielt departement PHO daarom de krachten om het gebruik van de school- en leefomgeving in de klaspraktijk te stimuleren via de ontwikkeling van een dynamisch instrument voor omgevingsonderwijs. Het instrument wordt uitgewerkt op maat van 't West-Vlaamse hart waartoe negen steden en gemeenten behoren (Ardoorie, Hooglede, Ingelmunster, Izegem, Moorslede, Ledegem, Lichtervelde, Roeselare en Staden).

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Vormen vzw bracht een educatief pakket 'Internationaal Humanitair Recht' en het conflict Israël-Libanon (2006). Dit is een ideaal instrument om een vergelijking te maken met het internationaal humanitair recht in WO1.
- Er loopt een project bij het IV NIOOO, onder de naam 'Te Jong' waar je peter of meter kan worden van een graf. Meer info: <http://www.warveterans.be/herinneringseducatie-scholen/te-jong/id-menu-40>

Reflectie en actie kan door projectwerking. Dynamo 3 is een mogelijke partner voor projectondersteuning. Ook Kleur Bekennen kan jou hierin ondersteunen. Hun educatieve medewerkers begeleiden jou graag bij het opzetten van een project rond herinneringseducatie met een link naar het zuiden en de wereld. Scholen die mondiale activiteiten structureel programmeren, kunnen rekenen op de financiële ondersteuning van Kleur Bekennen. Scholen met een kortlopend project (Mondiaal Project) krijgen minder steun dan scholen die op een langere en intensievere manier aan wereldburgerschap werken (Wereldburgertraject).

Ga zeker eens kijken op <http://www.kleurbekennen.be/aan-de-slag-met-je-klas>.

Hoe vraag je financiële ondersteuning en begeleiding aan? Via de website www.kleurbekennen.be.

Heb je educatieve materialen nodig om je project te verrijken? Via de online catalogus : <http://www.kleurbekennen.be/goed-materiaal/online-databank>.

Ben je op zoek naar digitale leermiddelen? De blog <http://kleurbekennen.wordpress.com> is hiervoor een onuitputtelijke inspiratiebron

EINDTERMEN BASISONDERWIJS PER TOETSSTEENELEMENT

INZICHT IN HISTORISCHE CONTEXT

5. Wereldoriëntatie - tijd, Historische tijd, 5.7 kennen de grote periodes uit de geschiedenis en kunnen duidelijke historische elementen in hun omgeving en belangrijke historische figuren en gebeurtenissen waarmee ze kennis maken, situeren in de juiste tijdspanne aan de hand van een tijdsband 5.8 kunnen aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert 5.9 tonen belangstelling voor het verleden, heden en de toekomst, hier en elders

6. Wereldoriëntatie - ruimte, algemene vaardigheden ruimte, 6.11 kunnen een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren, gebruik makend van de legende, windrichting en schaal.

1. Nederlands - luisteren 1.7 de leerlingen kunnen de informatie op een persoonlijke en overzichtelijke wijze ordenen bij een voor hen bestemde informatieve tv-uitzending

2. Nederlands spreken de leerlingen kunnen het gepaste taalregister hantieren als ze 2.1 aan leeftijdgenoten over zichzelf informatie verschaffen 2.2 aan iemand om ontbrekende informatie vragen 2.3 over een op school behandeld onderwerp aan de leerkracht verslag uitbrengen 2.5 vragen van de leerkracht in verband met een behandeld onderwerp beantwoorden 2.7 bij een behandeld onderwerp vragen stellen die begrepen en beantwoord kunnen worden door leeftijdgenoten.

PROCESSEN EN MECHANISMEN

2. Wereldoriëntatie - techniek 2.5 illustreren dat technische systemen evolueren en verbeteren 2.6 illustreren hoe technische systemen onder meer gebaseerd zijn op kennis over eigenschappen van materialen of over natuurlijke verschijnselen 2.7 in concrete ervaringen stappen van het technische proces herkennen (het probleem stellen, oplossingen ontwikkelen, maken, in gebruik nemen, evalueren) 2.9 een probleem, ontstaan vanuit een behoefte, technisch oplossen door verschillende stappen van het technisch proces te doorlopen 2.15 technische systemen in verschillende toepassingsgebieden

van techniek gebruiken en/of realiseren 2.18 aan de hand van voorbeelden uit verschillende toepassingsgebieden van techniek illustreren dat technische systemen nuttig, gevaarlijk en/of schadelijk kunnen zijn voor henzelf, voor anderen of voor natuur en milieu

Leren Leren 4 de leerlingen kunnen eenvoudige problemen op systematische en inzichtelijke wijze oplossen

REFERENTIEKADERS

7. Brongebruik de leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen

3. Nederlands - Lezen, de leerlingen kunnen de informatie achterhalen in 3.2 de gegevens in schema's en tabellen ten dienste van het publiek 3.3 voor hen bestemde teksten in tijdschriften

Leren leren - 2 de leerlingen kunnen op systematische wijze verschillende informatiebronnen op hun niveau zelfstandig gebruiken³ de leerlingen kunnen op systematische wijze samenhangende informatie (ook andere dan teksten) verwerven en gebruiken

TEGENGIF VOOR ONVERSCHILLIGHEID

3. Nederlands - lezen de leerlingen kunnen op basis van, hetzij de eigen mening, hetzij informatie uit andere bronnen, informatie beoordelen die voorkomt in: 3.6 verschillende voor hen bestemde brieven of uitnodigingen 3.7 reclameteksten die rechtstreeks verband houden met hun leefwereld.

SLACHTOFFERS, DADERS EN OMSTANDERS

4. Wereldoriëntatie - Maatschappij, sociaal-culturele verschillen 4.8 kunnen illustreren dat verschillende sociale en culturele groepen verschillende waarden en normen bezitten 4.11 kunnen illustreren dat arbeidsmigratie en het probleem van vluchtelingen een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van onze multiculturele samenleving

NIET VEROORDELEN MET HEDENDAAGSE MAATSTAVEN

5. Wereldoriëntatie - tijd, Algemene vaardigheden tijd 5.10 beseffen dat er

een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf

1. Muzische vorming - muziek 2.3 ontstaan voor hedendaagse muziek, muziek uit andere tijden, andere landen en culturen

MENSENRECHTEN

4. Wereldoriëntatie - Maatschappij, politieke en juridische verschijnselen
4.13 kunnen het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat rechten complementair zijn. 4.15 kunnen illustreren op welke wijze internationale organisaties ernaar streven om het welzijn en/of de vrede in de wereld te bevorderen.

REFLECTIE EN ACTIE

3. Wereldoriëntatie - mens, ik en de ander 3.6 tonen in een eenvoudige conflictsituatie in de omgang met leeftijdsgenoten de bereidheid om te zoeken naar een geweldloze oplossing

Met wereldoriënterend onderwijs verwerven kinderen kennis en inzicht in zichzelf en hun relatie tot de omgeving, verwerven zij vaardigheden om in interactie te treden met die omgeving en worden zij gestimuleerd tot een positieve houding ten aanzien van zichzelf en hun omgeving.

Sociale vaardigheden - domein relatiewijzen 1.1 De leerlingen kunnen zich op een assertieve wijze voorstellen. 1.2 De leerlingen kunnen in omgang met anderen respect en waardering opbrengen. 1.3 De leerlingen kunnen zorg opbrengen voor iets of iemand anders. 1.4 De leerlingen kunnen hulp vragen en zich laten helpen. 1.5 De leerlingen kunnen bij groepstaken leiding geven en onder leiding van een medeleerling meewerken. 1.6 De leerlingen kunnen kritisch zijn en een eigen mening formuleren. 1.7 De leerlingen kunnen zich weerbaar opstellen naar leeftijdsgenoten en volwassenen toe door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn. 1.8 De leerlingen kunnen zich discreet opstellen. 1.9 De leerlingen kunnen ongelijk of onmacht toegeven, kritiek beluisteren en eruit leren. 2.

Sociale vaardigheden - domein gespreksconventies 2. De leerlingen kunnen in functionele situaties een aantal verbale en niet-verbale gespreksconventies naleven. 3. Sociale vaardigheden - domein samenwerking 3. De leerlingen kunnen samenwerken met anderen, zonder onderscheid van sociale achtergrond, geslacht of etnische origine.

1. Nederlands - luisteren de leerlingen kunnen, op basis van, hetzij eigen mening, hetzij informatie uit andere bronnen, de informatie beoordelen die voorkomt in: 1.8 een discussie met bekende leeftijdsgenoten, 1.9 een gesprek met bekende leeftijdsgenoten 1.10 een door leeftijdsgenoten geformuleerde oproep

DE TOETSSTEEN EN DE (VAKOVERSCHRIJDENDE) EINDTERMEN IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

DE VAKOVERSCHRIJDENDE EINDTERMEN (VOETEN)

De VOETEN worden voorgesteld in **een ordeningskader**. Het is een overzicht van de eindtermen met een gemeenschappelijke stam, 7 contexten en het pakket leren leren.

De eindtermen in de **gemeenschappelijke stam** zijn gericht op een aantal **sleutelcompetenties**.

De sleutelcompetenties, die ook terug te vinden zijn in de toetssteen :

- empathie,
- kritisch denken,
- mediawijsheid,
- een open constructieve houding,
- respect en verantwoordelijkheid

De eindtermen worden ook geordend in 7 contexten, maar de contexten die vooral in de toetssteen voorkomen zijn :

- Context 5 : **politiek-juridische samenleving** met vier onderling samenhangende thema's : actief burgerschap, mens- en kinderrechten en fundamentele vrijheden, kenmerken en de werking van een democratie en Europese/ internationale dimensie
- Context 7 : **socio-culturele samenleving** verwijst naar hetgeen maatschappelijk en onderwijskundig belangrijk wordt geacht voor het samenleven in een multiculturele en democratische samenleving : samenlevingscultuur als dynamisch gegeven, samenleving als realiteit van diverse subgroepen, **herinneringseducatie** (middel om vanuit een leerzaam omzien naar negatieve en positieve gebeurtenissen uit het eigen verleden en dat van samenlevingen elders in Europa of de wereld, te leren hoe het met de samenleving verder moet), betekenis van conflicten en kunstgerelateerde cultuurexploitatie

DE EINDTERMEN

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN GESCHIEDENIS 1STE GRAAD A-STROOM

Kennis en inzicht

De leerlingen

1. verduidelijken de begrippen generatie, decennium, eeuw, millennium aan de hand van historische evoluties, vertrekkende van het heden
5. formuleren voor elk van de ontwikkelingsfasen van het gekozen referentiekader één fundamentele maatschappelijke probleemstelling vb. het probleem van het vinden van machtsverhoudingen in de mondiale relaties
8. tonen dat onderlinge verbanden en wisselwerkingen binnen en tussen die domeinen bestaan
9. geven een voorbeeld van : het verschil tussen aanleiding en oorzaken, een oorzaak-gevolg relatie, een doel-middel verhouding
13. geven voorbeelden van vergelijkbaar maatschappelijk gedrag in de geschiedenis, zoals bij migratie, sedentarische, verstedelijking, staatsvorm, onderwerping, ontvoeringsstrijd, revolutie
14. maken het onderscheid tussen lokaal, regionaal, nationaal, Europees, mondiaal en hebben kennis van de cultuur en de geschiedenis van Vlaanderen
16. vergelijken de bestudeerde samenlevingen met elkaar en met de probleemstellingen van de hedendaagse samenleving

17-23 : **vaardigheden**

24-29 : **attitudes**

DE VAKGEBONDEN ONTWIKKELINGSDOELEN MAATSCHAPPELIJKE VORMING 1STE GRAAD B-STROOM

Dimensie maatschappij

4. leren opkomen voor de eerbiediging van de rechten van de mens en het kind en de sociale rechtvaardigheid
7. leren rekening houden met andere opvattingen en hoeden zich voor vooroordelen

Dimensie tijd

8. kunnen in een kleine groep voor een welomschreven opdracht een taakverdeling en planning in de tijd opmaken
11. kunnen de begrippen tijdstip, tijdsduur, vroeger, nu, later, dag, week, maand, jaar, generatie en eeuw in verband met tijd hanteren
12. kunnen belangrijke figuren of gebeurtenissen, die in de lessen aan bod komen, op een tijdsband situeren

13. kunnen eenvoudige bronnen en levende getuigen raadplegen
14. illustreren verschillen in tijdsbesteding tussen vroeger en nu, hier en elders
15. kunnen aan de hand van eenvoudig bronnenmateriaal het dagelijks leven van mensen in een andere tijd vergelijken met hun eigen leven
16. ontwikkelen kritische zin bij het omgaan met historische informatie

Dimensie ruimte

19. op een kaart van Vlaanderen of België en op een kaart van andere bestudeerde gebieden, belangrijke plaatsen situeren

Thema 'de stad in verleden en heden'

30. herkennen en verklaren in een stad sporen uit het verleden

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN GESCHIEDENIS 2DE GRAAD ASO

Kennis en inzicht

De leerlingen

3. verruimen het aantal historische begrippen en de probleemstellingen en preciseren die vanuit hun evolutie in de tijd

(ondanks vermelding tot ca. 1800, ook van toepassing voor WOI)

4. omschrijven per ontwikkelingsfase van de westerse samenleving enkele fundamentele kenmerken uit verschillende maatschappelijke domeinen en beoordelen deze als vernieuwend of behoudend
6. formuleren per ontwikkelingsfase van de westerse samenleving een samenhangend beeld, met aandacht voor verbanden tussen en wisselwerkingen binnen maatschappelijke domeinen
7. duiden de maatschappelijke evoluties in de ontwikkelingsfasen van de westerse samenleving vanuit continuïteit – discontinuïteit, langzame verandering – breuk, evolutie – revolutie
8. geven aan wanneer onze gewesten en hun culturele ontwikkeling een regio-overschrijdende betekenis hadden
10. formuleren verklaringselementen voor eenzelfde fundamentele maatschappelijke probleemstelling voor elk van de ontwikkelingsfasen van het historische referentiekader
12. geven voorbeelden van normconformerend en normafwijkend maatschappelijk gedrag, vanuit de toenmalige maatschappelijke waarden
13. lichten uit de bestudeerde samenlevingen enkele elementen toe die in latere samenlevingen of vandaag invloed uitoefenen

14-24 : **vaardigheden**

25-30 : **attitudes**

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN GESCHIEDENIS 2DE GRAAD TSO/ KSO

3. verruimen het aantal historische begrippen en situeren ze in tijd en historische ruimte
4. omschrijven per ontwikkelingsfase van de westerse samenleving enkele fundamentele kenmerken uit twee maatschappelijke domeinen naar keuze en beoordelen deze als vernieuwend en behoudend
6. tonen een aantal onderlinge verbanden aan tussen en wisselwerkingen binnen maatschappelijke domeinen voor de ontwikkelingsfasen van de westerse samenleving
7. geven aan wanneer onze gewesten en hun culturele ontwikkeling een regio-overschrijdende betekenis hadden
9. geven enkele verklaringselementen voor eenzelfde fundamentele maatschappelijke probleemstelling voor elk van de ontwikkelingsfasen van het historische referentiekader
10. geven voorbeelden van normconformerend en normafwijkend maatschappelijk gedrag, vanuit de toenmalige maatschappelijke waarden
11. lichten uit de bestudeerde samenlevingen enkele elementen toe die in latere samenlevingen of vandaag invloed uitoefenen

12-19 : **vaardigheden**

20-25 : **attitudes**

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN PROJECT ALGEMENE VAKKEN 2DE GRAAD BSO

Functionele taalvaardigheid

De leerlingen

1. kunnen informatief luisteren en lezen
2. kunnen luisteren in interactie met anderen
3. zijn mondeling assertief : ze kunnen informatie inwinnen, samenvatten en meedelen
4. kunnen schriftelijk informatie aanvragen en meedelen in herkenbare en concrete situaties
5. kunnen hun eigen mening en gevoelens uiten
6. hanteren gepaste taal en omgangsvormen
7. kunnen hulpmiddelen gebruiken om taalvaardig te handelen en hun communicatie te verbeteren

Functionele rekenvaardigheid

De leerlingen

14. kunnen een schematische voorstelling lezen en interpreteren

Functionele informatieverwerving en -verwerking

De leerlingen kunnen

19. onder begeleiding gebruik maken van informatie- en communicatietechnologie

Organisatiebekwaamheid

De leerlingen kunnen

21. individuele opdrachten van beperkte omvang onder begeleiding organiseren, uitvoeren en evalueren
22. bij groepsopdrachten onder begeleiding : overleggen en actief deelnemen, instructies uitvoeren, reflecteren
23. omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures
25. hulp invoeren

Tijd- en ruimtebewustzijn

De leerlingen

27. kennen de grote lijnen van maatschappelijke structuren en mechanismen die hun leven beheersen of beïnvloeden
29. kunnen op grond van de actualiteit en de eigen ervaringen illustreren dat hun leven ingebed ligt tussen verleden en toekomst
30. kunnen onder begeleiding aspecten van het dagelijks leven van mensen in een andere tijd of op een andere plaats met hun eigen leven vergelijken
31. kunnen belangrijke wereldproblemen bondig omschrijven
32. kunnen zich situeren, oriënteren en verplaatsen door het gebruik van gepaste informatie
33. respecteren het historisch-cultureel erfgoed

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN GESCHIEDENIS 3DE GRAAD ASO

Kennis en inzicht

De leerlingen

2. verruimen een aantal historische begrippen en probleemstellingen en passen deze beredeneerd in brede historische context
4. kennen de krachtlijnen van het historisch referentiekader in termen van tijd, ruimte en socialiteit
5. passen de begrippen beschaving en moderniteit en mondialisering / globalisering toe op westerse samenleving en andere samenleving
6. analyseren fundamentele conflicten en breuklijnen waarmee moderne samenlevingen worden geconfronteerd
7. analyseren de breuklijnen in de evoluerende Belgische samenleving vanaf 1830
8. omschrijven per ontwikkelingsfase van de westerse samenleving de belangrijkste elementen van het culturele domein, in samenhang met de andere

9. duiden de rol van onze gewesten als medespeler in Europese en mondiale context
11. tonen aan dat ideologieën, mentaliteiten, waardenstelsels en wereldbeschouwingen invloed uitoefenen op samenlevingen, menselijke gedragingen en het verleden
12. kunnen uit elke historische dimensie één categorie toepassen op de westerse samenleving
13. stellen vragen aan het verleden om actuele spanningsvelden te verhelderen
- 14-22 : **vaardigheden**
- 23-29 : **attitudes**

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN GESCHIEDENIS 3DE GRAAD TSO/ KSO

1. verruimen een aantal historische begrippen en probleemstellingen en passen deze beredeneerd in brede historische context
3. tonen de krachtlijnen van het historisch referentiekader in termen van tijd, ruimte en socialiteit
4. omschrijven fundamentele conflicten en breuklijnen waarmee moderne samenlevingen worden geconfronteerd
5. omschrijven de breuklijnen in de evoluerende Belgische samenleving vanaf 1830
6. omschrijven voor enkele ontwikkelingsfasen van de westerse samenleving de belangrijkste elementen van het culturele domein, in samenhang met de andere
7. situeren de rol van onze gewesten als medespeler in Europese en mondiale context
9. tonen aan dat ideologieën, mentaliteiten, waardenstelsels en wereldbeschouwingen invloed uitoefenen op samenlevingen, menselijke gedragingen en het verleden
10. stellen vragen aan het verleden om actuele spanningsvelden te verhelderen
- 11-18 : **vaardigheden**
- 19-25 : **attitudes**

DE VAKGEBONDEN EINDTERMEN PROJECT ALGEMENE VAKKEN 3DE GRAAD BSO

Functionele taalvaardigheid

De leerlingen kunnen

1. uit mondelinge en schriftelijke informatie de essentie halen

2. over die informatie reflecteren en evalueren
3. ingewonnen informatie mondeling gebruiken
4. mondeling argumenteren
5. eenvoudige informatie schriftelijk formuleren
6. zich mondeling duidelijk uiten

Functionele informatieverwerking en -verwerking

De leerlingen kunnen

11. relevante informatie in concrete situaties vinden, selecteren en gebruiken
12. informatie uit uiteenlopend tekstmateriaal begrijpen en gebruiken
13. spontaan gebruik maken van voor hen relevante informatie- en communicatietechnologie (ict)

Organisatiebekwaamheid

De leerlingen

14. zien in dat ze keuzes moeten maken om hun leven adequaat te organiseren
15. kunnen opdrachten zelfstandig plannen, organiseren, uitvoeren, evalueren en indien nodig bijsturen
16. kunnen bij groepsopdrachten overleggen en actief deelnemen, in teamverband instructies uitvoeren, reflecteren en bijsturen

Tijd- en ruimtebewustzijn

De leerlingen

17. zien in op grond van de actualiteit en de eigen ervaringen : dat er een verband bestaat tussen verleden, heden en toekomst en dat er culturele verschillen zijn in het dagelijkse leven van mensen
18. kennen relevante facetten van hun eigen streek
19. kunnen belangrijke wereldproblemen herkennen en bespreken

TIPS

Hieronder een lijstje met enkele archieven, documentatiecentra of onderzoeksinstituten :

- Dienst voor de Oorlogsslachtoffers, Brussel www.warvictims.fgov.be
- Imperial War Museum, Londen www.iwm.org.uk
- In Flanders Fields Museum, Ieper www.inflanderfields.be
- Instituut voor Publieksgeschiedenis, Gent www.ipg.ugent.be
- Legermuseum, Brussel www.klm-mra.be
- Nationaal Instituut voor Oorlogsinvaliden, Oudstrijders en Oorlogsslachtoffers www.inig.be
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie, Amsterdam www.niod.knaw.nl
- Stichting voor de Eigentijdse Herinnering www.fmc-seh.be
- Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij www.cegesoma.be
- International Society for First World War Studies www.firstworldwarstudies.org
- Collectif de recherche international et de débats sur la guerre de '14-'18, Frankrijk www.crid1418.org
- Clio Online – Themenportal 1. Weltkrieg, Duitsland www.erster-weltkrieg.clioonline.de
- Historial de la Grande Guerre, Peronne www.historial.org
- Online Encyclopedia of Mass Violence www.massviolence.org
- CO7 Erfgoedcel www.westhoekverbeeldt.be en www.historischekranten.be
- Projectvereniging BIE: www.veertienachttien.be , www.erfgoedbankmidwest.be, www.versteendegetuigenissen.be,

Andere interessante websites:

- www.film-en-geschiedenis.ugent.be
- www.vvlg.be
- <http://histoforum.net>
- www.wo1.be
- www.klascement.be/herinneringseducatie
- <http://www.warveterans.be/herinneringseducatie-scholen/te-jong/id-menu-40>
- <http://www.cobra.be/cm/cobra/projecten/wereldoorlog>

BRONNEN

1. 14-18 van dichtbij – Inspiratiegids voor lokale projecten over de Grote Oorlog, Giselle Nath en Maarten van Alstein, ACCO
2. Voorbij de Kleuren, Verbondenheid en solidariteit leren in het basisonderwijs, Studio Globo
3. Miguel Boutry: Rent a guide, www.rentaguide.be,
4. Philippe Servais, leerkracht lager onderwijs, Christmas Truce project
5. Forges J.-F., et Biscarat, P.-J., Guide historique d'Auschwitz, Autrement, 2011.
6. Kaap, van der, A., "Tijd- en plaatsgebondenheid of historische empathie", 2011(<http://histoforum.net/2011/standplaatsgebondenheid.html>).
7. Wilschut, A., Beelden van tijd, De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis, Assen: Van Gorcum, 2011
8. LEYSEN, A.(eindred), 'Kom vanavond met verhalen. Oorlog in verhalen en gedichten', Mechelen, Bakermat Uitgevers, 2000, 414p.

Speciale dank aan de leden van de stuurgroep 'Toetssteen WO1': Aline Verbeeck - erfgoedcel TERF, Ann Dejaeghere - departement onderwijs, Ann-Sofie Coene - IFFM, Bart Roels - agentschap voor kwaliteitszorg in onderwijs en vorming, Brecht Schotte - leerkracht, Emmely Boudry - Netwerk Oorlog en vrede, Frederik Demeyere - coördinator Netwerk Oorlog en vrede, Frederik Depreter - Palingbeek, Heidi Timmerman - Netwerk Oorlog en vrede, Hilde Cuyt - CO7, Ina Verrept - erfgoedcel Brugge, Johan Decroos - docent HoWest, Johan Vankeersbilck - pedagogisch begeleider DPB Brugge, John Huvaere - leerkracht, Kathelijne Vertongen - musea Brugge, Klaartje De Boeck - BCH, Kristof Blicck - MMP1917, Liesbeth Willaert - leerkracht, Marleen Vandenberghhe - directie, Miguel Boutry - Rent a Guide, Mireille Defreyne - expertisecentrum erfgoededucatie, Niek Benoot - Hooge Craater museum, Patrick Vanleene - stad Nieuwpoort, Peter Verplancke - IJzertoren, Philippe Servais - leerkracht, Raf Craenhals - Talbot House, Robert Missinne - directie + website www.wo1.be, Sabine Buseyne - leerkracht, Sofie Viaene - Netwerk Oorlog en vrede, Stefaan Vergaerde - project nooit meer oorlog, Wim Haghebaert - leerkracht, Wim Packet - Palingbeek, Jyoti De Grootte - Kleur Bekennen. Contactgegevens van deze personen of meer info : vraag na bij sofie.viaene@west-vlaanderen.be (kleuter en lager onderwijs) en heidi.timmerman@west-vlaanderen.be (middelbaar en hoger onderwijs)

BIJLAGE 1 - ACHTERGRONDINFO WO I - FREDERIK DEMEYERE

De Eerste Wereldoorlog heeft als onderwerp van studies en analyses al vele liters inkt doen vloeien. De geschiedschrijving over de eerste wereldbrand heeft sinds 11 november 1918 verschillende strekkingen gekend, al dan niet gekleurd vanuit een politieke achtergrond. De beste omschrijving van het mondiale conflict is misschien wel deze aangehaald door Dassen, wanneer hij spreekt over de oercatastrofe van de 20e eeuw .

De moderne historiografie van de vorige eeuw geeft de Eerste Wereldoorlog inderdaad de titel van "Eerste". Het is de eerste Europese oorlog die op wereldschaal wordt uitgevochten. Het is tevens de eerste aanzet voor nieuwe totalitaire regimes zoals het bolsjewisme, fascisme en nazisme. De oorlog 14-18 luidt ook het begin van de ondergang van Europese wereldmacht in: nieuwe spelers zoals Japan en Amerika veroveren het toneel.

Wereldoorlog 1 is onweerlegbaar het eerste totale gewapende treffen. De Zwitserse historicus Förster omschreef het begrip 'totale oorlog' door middel van vier criteria. De oorlog die door Ludendorf en Hindenburg werd uitgedacht en uitgevoerd vanaf 1916 (toen beide samen de Dritte Obere Heeresleitung vormden) voldoet overtuigend aan elk van de vier onderdelen. Het betrof een totale mobilisering: alle mogelijke personele en materiële middelen moesten ten dienst staan van het oorlogsapparaat. Er was een totale controle: censuur, propaganda en de controle van de openbare opinie (en vaak verbonden met wijdverspreide religieuze thema's). Totale oorlog vereist ook totale oorlogsdoelen: Er was slechts mogelijkheid tot winnen of verliezen. De vijand moest volledig onderworpen worden, materieel, economisch, moreel en militair. Het laatste criterium is misschien wel het bekendste aspect van de Eerste Wereldoorlog: de totale oorlogsmethoden. Er werd in dit conflict niets ontzien, alle mogelijke middelen werden aangewend om de vijand te breken. Daarbij werden de methoden steeds radicaler, met een systematische vernietiging van infrastructuur en landschap als gevolg .

Lang is er vanuit de hoek van de historische studie enkel aandacht geweest voor de grote politieke geschiedenis van het conflict. Maar eenmaal de wereld van de sociaal-historische analyse zich op het onderwerp focuste, werd duidelijk dat het conflict een veel grotere slipstream heeft veroorzaakt dan

aanvankelijk gedacht. Vanuit het onderzoek naar de ervaring van de Eerste Wereldoorlog formuleren sommige historici de these van de tweede Dertigjarige Oorlog. Op een aantal aspecten is een duidelijke continue lijn te trekken tussen de beide Wereldoorlogen, vandaar een Dertigjarige conflict; 1914-1945

Het dient ook vermeld te worden dat een wijddragende situering van de Eerste Wereldoorlog in de geschiedenis een blik op de periode voor 1914 vergt. Dan wordt pas duidelijk dat de aanloop naar het conflict veel dieper geworteld was dan doorgaans wordt aangenomen.

Binnen het bestek van deze publicatie was het enerzijds onmogelijk en anderzijds niet wenselijk een exhaustieve historische studie te maken over de aanloop, het verloop en de nasleep van de Eerste Wereldoorlog. Uit een bloemlezing van de voorhanden zijnde literatuur destilleren we hier een beknopt overzicht van het gewapend treffen. Daarbij wordt de aandacht vooral toegespitst op de gebeurtenissen die zich binnen België afspelen.

1. WAT VOORAFGING...

De diepste wortels voor de tragedie van de Eerste Wereldoorlog kunnen getraceerd worden tot aan het begin van de 19e eeuw, in de Industriële Revolutie. De industrialisatie zorgde voor een vernieuwing van de sociale structuur in de Europese samenleving en, vooral belangrijk, de opkomst van een aantal nieuwe sterke staten. Bovendien weekten de naweeën van de Franse Revolutie her en der gevoelens van nationalisme los, wat voor het voorbestaan van andere, oudere staatsstructuren een tikkende tijdbom bleek.

Voor de ontwikkeling van hun industrie en de uitstraling van hun macht hadden de Europese staten in grote mate de kolonies nodig. Enerzijds waren de kolonies goedkope bronnen van grondstoffen voor de eigen economie en anderzijds werden de koloniale gebieden als afzetmarkt voor de producten gebruikt. Deze koloniale expansie deed zich vooral in de tweede helft van de 19e eeuw gelden: in 1870 lag 70% van de wereld onder Europees bewind, tegen 1914 was dit percentage al gestegen naar 85. De drang naar kolonies en de groeiende profileringsdrang van verschillende Europese mogendheden voorzagen een ideale voedingsbodem voor conflicten. Een aantal uit de hand gelopen conflicten in Europa en Azië leidden uiteindelijk tot de lont die het Europese kruitvat deed exploderen...

DE FRANS-DUITSE OORLOG 1870-1871

Sinds de Franse Revolutie was Frankrijk de belangrijkste militaire mogendheid op het Europese vasteland. Maar Napoleon III vreesde de snel groeiende industrialisatie in de Duitse staten, alsook hun groeiende nationalistische houding onder leiding van Pruisen en graaf von Bismarck.

Bismarck dreef de principes van de Realpolitik ten top. Deze politieke visie waarin het belang der naties allesoverheersend was liet geen plaats voor morele of ethische bedenkingen. Alles stond ten dienst van de natie. Daarvoor paste Bismarck een soort van "verdeel en heers"-techniek toe. Hij positioneerde de Duitse staten zodanig dat de buurlanden elkaar steeds zouden compromitteren en uiteindelijk het onderspit zouden delven. In zijn visie van een verenigd Duitsland moesten de belangrijkste militaire tegenspelers op het vasteland (Oostenrijk en Frankrijk) worden uitgeschakeld. De Pruisisch-Oostenrijkse oorlog was al in 1866 beslecht in het voordeel van de Duitse staten. Nu moest nog het hoofd geboden worden aan Frankrijk.

Aanleiding voor het Frans-Duitse conflict was de troonopvolging in Spanje. Eén van de pretendents was de Duitse prins Leopold van Hohenzollern. Frankrijk dreigde in dit geval ingesloten te worden door Hohenzollerns. Napoleon III, leider van het Tweede Franse Keizerrijk, eiste van de Duitse koning Wilhelm I dat hij zijn steun voor Leopold als Spaanse troonpretendent zou intrekken. Wilhelm I willigde deze vraag in. Maar toen Napoleon III korte tijd nadien een gezant zond naar de Duitse koning (die toen verbleef in Bad Ems) met de eis nooit op deze beslissing terug te komen weigerde Wilhelm I dit. Hij zond een telegram (de befaamde Emser dépêche) naar Bismarck op 13/07/1870. Deze herschreef het telegram in beledigende termen en verspreidde het zo in de pers. Deze provocatie liet de Fransen niet ongemoeid en ze verklaarden de Duitse staten de oorlog.

De Fransen hadden gehoopt dat in geval van een gewapend treffen, de Zuid-Duitse staten zich tegen Pruisen zouden keren. Maar de invloed van het nationalisme was groter dan geanticipeerd en alle Duitse staten stelden zich als 1 front op. Net zoals Frankrijk hadden de Duitse staten een leger voorzien van moderne bewapening. De Duitse legers hadden wel een numeriek voordeel: binnen 18 dagen hadden ze een dispositief van 380.000 manschappen samengetrokken aan de Franse grens. Frankrijk daarentegen had slechts de helft van dit aantal manschappen. Het numerieke overwicht van de Duitse legers is te verklaren door het feit dat ze veel reservisten telden. Frankrijk geloofde niet in het belang van reservisten, en vooral niet in een mobiele oor-

logsvoering.

De Duitse troepen voerden een offensieve oorlog met grote verliezen, maar ze verpletterden de Franse strijdkrachten die zich na 3 veldslagen terugtrokken in de versterking Metz. Een ontzettingsleger onder leiding van Keizer Napoleon III zelf werd voor Metz verslagen, waarbij de Franse keizer krijgsgevangen genomen werd. In oktober 1870 capituleerde Metz, waarmee de weg naar Parijs voor de Duitse troepen open lag. Eind 1870 werd een beleg om Parijs geslagen. Tijdens dit beleg werd in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles de eenheid van de Duitse staten vastgelegd, waarbij Wilhelm I als keizer werd aangesteld.

Het beleg om Parijs bleef aanslepen: de Franse Republiek bleef legers samenstellen en bovendien was het burgerverzet een doorn in het oog van de Duitse troepen. Ze vonden het een vorm van vals spelen dat burgers zich verzetten tegen de overwinnaars van het geregelde leger. De Duitse troepen traden dan ook zeer repressief op tegen deze francs-tireurs.

Op 10 mei 1871 werd de Vrede van Frankfurt getekend, het einde van de Frans-Duitse oorlog. Het verdrag voorzag dat de industrieel belangrijke regio Elzas-Lotharingen aan Duitsland zou worden overgedragen. In ruil voor een triomfmars op de Champs Elysée mocht Frankrijk de Franstalige stad Belfort en de omgeving ervan behouden.

Bovendien werd een oorlogsschatting van 4 miljard goudfrank opgelegd, en zolang deze niet betaald was zou het Duitse leger Noord-Frankrijk bezet houden. De nieuwe Franse regering kon door leningen bij de bourgeoisie de schatting binnen 3 jaar terugbetalen, maar de wrok om de verloren regio's bleef bestaan en voedde de revanchegedachte tegen Duitsland. Dit zou een belangrijk element blijken in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog.

DE RUSSISCH-JAPANSE OORLOG 1904-1905

Dezelfde expansionistische houdingen in het Verre Oosten zorgden voor een conflictsituatie tussen enerzijds het Russische tsaristische rijk en het keizerrijk Japan. Terwijl Europa en de Verenigde Staten een imperialistische wereldpolitiek voerden, verwezenlijkte Rusland een ongebreidelde territoriale expansie. Het breidde haar grondgebied uit in de richting van de Indische en de Stille Oceaan. De drijfveer voor de expansie naar de Stille Oceaan was de zoektocht naar een permanente ijsvrije haven voor de marine.

De Transsiberische spoorlijn speelde in dit conflict een belangrijke rol; het

was immers een Russisch excuus om zicht te gaan profileren in de Chinese provincie Mantsoerije. Dit stond echter gelijk aan een rechtstreekse provocatie van Japan. Door de controle over Mantsoerije naar zich toe te trekken, verwierven de Russen de havenstad Port Arthur, een belangrijke inzet voor het Russo-Japans conflict. Na een decennium van diplomatiek getouwtrek en het sluiten van allerhande allianties met Westerse mogendheden (onder andere door Groot-Brittannië) kwam het uiteindelijk tot een gewapend conflict. Op 8 februari 1904 viel de Japanse marine bij verrassing de havenstad Port Arthur aan. Het daaropvolgende jaar werden verschillende veldslagen uitgevochten tussen bij antagonistische partijen, waarbij bijna systematisch de Russen het onderspit moesten delven. Uiteindelijk werd de Russische nederlaag bevestigd door het verdrag van Portsmouth (5 september 1905) waarbij Rusland de invloed over Korea verliest, samen met de gebieden op het Liaotung-schiereiland en Zuid-Sachalin.

Het belang van dit gewapende conflict in het Verre Oosten is nooit volledig begrepen door de tijdsgenoten. Het was in vele opzichten de eerste moderne oorlog en een directe voorloper voor het de Eerste Wereldoorlog. Het was bovendien de eerste maal dat een Aziatische mogendheid een overwinning boekte op een gevestigde Europese natie, wat de onmiddellijke aanleiding was voor het expansionistische gedrag van Japan en een eerste kiem voor de Japanse slagkracht in de Tweede Wereldoorlog.

Hoewel de beide strijdende krachten een soort van evenwicht hadden in militaire slagkracht, bleek Japan consequent de bovenhand te halen. De verklaring hiervoor is tweërlei. Enerzijds is er de menselijke factor; in het Japanse leger werd elke officier en onderofficier goed opgeleid, en werden de promoties doorgevoerd op basis van bewezen capaciteiten en competenties. In het Russische leger was er eerder een actieve vriendjespolitiek aan de gang, wat niet altijd leidde tot een even gedreven en competente leiding. Anderzijds speelt de grote afstand tussen het leger en het thuisland voor Rusland een nadelige rol: de bevoorrading werd moeilijk wat een zeer belangrijk element blijkt in de moderne oorlogvoering. Ook in de Eerste Wereldoorlog zal dit voor Rusland een bepalende factor zijn in zijn militaire acties.

Hoewel de grote Europese mogendheden allemaal waarnemers hadden in het conflict, bleken de verschillende grootmachten niet allen geneigd lessen te trekken uit de lotgevallen van de strijdende partijen. Engeland en Frankrijk bleven ondanks de duidelijke aanwijzingen overtuigd van de slagkracht van de infanterie en de cavalerie. In het beeld van oorlogvoering dat in de 19e eeuw

leefde, bestond een gewapend treffen uit grote groepen infanterie die elkaar benaderden en salvo's van geweerschoten losten. Daarbij speelde het aantal schoten en de accuraatheid van de afgevuurde kogels een doorslaggevende rol. Eenmaal de lijnen van de vijand gebroken waren, kwam de cavalerie op het toneel om met een charge de vijand uiteen te drijven en de veldslag op te eisen. De rol van artillerie was hierbij ondergeschikt en totaal ondergewaardeerd.

Het conflict in het Verre Oosten had nochtans duidelijk aangetoond hoe dodelijk de impact van goede artillerie met explosieve projectielen kon zijn op onbeschermd infanterie. Bovendien maakte het gebruik van een machinegeweer door de infanterie een cavaleriecharge tot een ware zelfmoordactie. Verder was het opstellen van troepen in onbeschermd open landschap een dodelijke misstap met de moderne bewapening. Ook de gangbare artillerie bleek ontoereikend om ingegraven stellingen effectief onder vuur te nemen. In 1904-1905 werd al gebruik gemaakt van mortieren en granaten, twee types wapens die bepalend zouden worden in de loop van de Eerste Wereldoorlog. Het Duitse leger stond meer open voor deze innovatieve toepassing van springtuig en tegen het begin van de Eerste Wereldoorlog beschikten ze over zware belegeringsartillerie (houwitsers) die heel efficiënt bleken tegen onder andere de Belgische forten rond Luik en Antwerpen .

DE ETNISCHE RATATOUILLE VAN DE BALKAN

Ook in Oost-Europa werden, als logisch gevolg van een aantal historisch gegroeide situaties, stellingen ingenomen die onvermijdelijk tot het mondiaal gewapende conflict zouden leiden. De kiem voor alle problemen in dit deel van Europa lag in de samenstelling van de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie. Beide entiteiten werden met elkaar verbonden in 1521, door een huwelijk tussen het Oostenrijkse huis van de Habsburgers met het koningshuis van Bohemen en Hongarije. De Franse Revolutie en de nieuwe politieke stromingen aan het begin van de 19e eeuw zorgden voor de desintegratie van het Heilig Roomse Rijk. Oostenrijk werd een op zichzelf staand keizerrijk, dat meteen af te rekenen kreeg met een sterk Pruisen dat de Duitse Bond (een confederatie van de Duitse staten) leidde.

Hongarije was onder nationalistische invloed niet langer bereid onder het Oostenrijkse bewind te blijven. Een opstand van de Hongaren kon slechts met hulp van de Russen in 1848 bedwongen worden. Pruisen profiteerde van deze verzwakte positie van Oostenrijk: in een gewapend treffen in 1866 werd het Keizerrijk Oostenrijk verslagen, waarna het meteen ook ophield te bestaan.

Deze nederlaag dwong de Oostenrijkse regering ertoe om de Hongaarse eis niet langer te negeren. In 1867 werd het Oostenrijks-Hongaars Compromis afgesloten: beide volkeren kregen eenzelfde status en het land werd in twee op zichzelf staande entiteiten opgedeeld. Probleem bij deze oplossing was het totaal negeren van de Slavische bevolking binnen het rijk en het arbitrair opdelen van het territorium met als grens de rivier Leitha. In 1878 verdreef een Oostenrijks-Hongaarse troepenmacht de Turken uit de provincie Bosnië-Herzegovina, waarna het landsdeel in 1908 werd geannexeerd.

Hier kwam een andere soevereine staat uit de Balkan op het toneel, de kleine monarchie Servië. In 1867 waren de Serviërs er met hulp vanuit de Dubbelmonarchie in geslaagd de Turken te verdrijven. In de nasleep van deze overwinning bleek de monarchie echter zowel politiek als economisch te afhankelijk te worden van Oostenrijk-Hongarije. Servië kwam hiertegen in opstand; de provincie Bosnië-Herzegovina was een belangrijk twistpunt. De Serviërs wilden een autonome Slavische staat in de Balkan. Rusland zag hier de kans schoon om Oostenrijk-Hongarije beteugeld te houden en steunde Servië in dit streven.

Aan het begin van de 20e eeuw werden twee Balkanoorlogen uitgevochten. Inzet waren de gebieden die aanvankelijk nog in bezit waren van het verzwakte Turks-Ottomaanse Rijk. Servië, Griekenland, Montenegro en Bulgarije vochten er om hun eigen territorium uit te breiden. Internationale diplomatie en materiële ondersteuning van onder andere tsaristisch Rusland leidde tot een explosief evenwicht op de vooravond van de Grote Oorlog. Servië kwam als overwinnaar uit de strijd en vestigde een imago als sterke staat. Dit leidde onvermijdelijk tot spanningen met de naburige Dubbelmonarchie, wat uiteindelijk tot de moord op Franz Ferdinand te Sarajevo leidde.

EEN WEB VAN ALLIANTIES

Parallel aan de ontwikkeling en afwikkeling van hoger beschreven conflicten werd door de staatshoofden en politieke leiders van Europa een actieve alliantiediplomatiek gevoerd. In het algemeen kan gesteld worden dat de Europese mogendheden zich argwanend bewust waren van een constante omsingelingsangst. Er moest kost wat kost vermeden worden dat hun land door vijandelijke mogendheden omringd zou worden, wat in geval van oorlog een verloren zaak zou betekenen.

Aanvankelijk liet Groot-Brittannië zich niet verleiden tot het vormen van allianties. De buitenlandse politiek die de leidende conservatieve politieke

strekking in Londen voerde werd door buitenstaanders als een “Splendid Isolation” bestempeld. Of dit daadwerkelijk de bedoeling van de politiek was of eigenlijk een samenloop van omstandigheden is nog steeds voer voor discussies tussen historici. Zeker is dat het doel was het Europese en mondiale machtsevenwicht te behouden. Engeland zou pas tussenkomen in de internationale betrekkingen wanneer dit evenwicht werd bedreigd. Het onderliggende opzet was evenwel het verdedigen en vrijwaren van de overzeese kolonies en dominions (kolonies met een zelfbestuur). Immers, de vrije overzeese handel was letterlijk de drijvende kracht achter het Empire. De Britten weigerden pertinent om met elke Europese grootmacht een overeenkomst of alliantie te sluiten. Tegelijkertijd breidden ze wel hun mondiale invloed uit door diplomatieke en materiële steun toe te zeggen aan allerhande niet-Europese mogendheden.

Alles veranderde met de afloop van de Frans-Duitse oorlog. De Duitse Bond verenigde zich in een eengemaakt Duits Keizerrijk. Deze nieuwe grootmacht die kon steunen op een belangrijke militaire slagkracht en een sterke industrialisatie ging zich toenemend profileren.

In 1873 sloten Duitsland, de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie en Rusland de Driekeizersbond af. Dit verdrag verzekerde de partners ervan dat in geval van een militaire agressie naar een van hen, de beide anderen militaire steun zouden bieden. De Duitsers sloten dit verbond af uit vrees voor Franse represailles na de nederlaag in 1871.

Nauwelijks 6 jaar later sloten Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, onder invloed van de veranderende politieke situatie een nieuw verbond af, de Tweebond. Dit verbond moet beide partners behoeden van een aanval van Rusland. In 1881 vraagt Italië om tot deze Tweebond toe te mogen treden; ze voelen zich immers bedreigd door de expansionistische houding van Frankrijk. Hiermee was de Triple Alliantie of de Driebond geboren.

In 1887 besliste Rusland om de Driekeizerbond te verlaten, mede door het feit dat er achter hen om de Tweebond was afgesloten. Als verzekering krijgen de Russen van Bismarck het Herzekeringsverdrag. Duitsland beloofde eenzijdig de neutraliteit te houden indien Oostenrijk-Hongarije een gewapend treffen met Rusland aanging. Deze overeenkomst werd opgeheven in 1890, wanneer Bismarck van het politieke toneel verdween en Duitsland geen voordeel meer zag in een vernieuwd verdrag met Rusland .

De nieuwe machtsverhouding in Europa noopte Groot-Brittannië ertoe de

zaken opnieuw te gaan evalueren. Hun afzijdige houding leidde tot spanningen met verschillende Europese grootmachten. Aanvankelijk zocht Engeland toenadering tot de Triple Alliantie om een blok te vormen tegen de Russische overmacht in het Verre Oosten. Engeland hoopte hiermee een dreiging op haar kolonies in het oosten te anticiperen. De tegengestelde belangen van Engeland en Duitsland waren echter niet te verzoenen en de onderhandelingen mislukten.

In 1902 sloot Engeland een alliantie met Japan, om het Russische machtsblok te counteren. Dit betekende meteen ook het einde van de Splendid Isolation. Ondertussen werden de relaties met de Europese mogendheden genormaliseerd. In 1904 tekenden Frankrijk en Engeland de Entente Cordiale. Deze overeenkomst steunde op twee basisprincipes. Enerzijds garandeerde dit verdrag dat koloniale geschillen tussen beide landen uitgesproken worden zonder gewapend conflict. Anderzijds werden beide partners verzekerd van wederzijdse militaire steun in geval van een aanval vanuit de Triple Alliantie. Voor Frankrijk betekende dit een bijkomende verzekering. Sinds 1870 was er al een Frans-Russisch verdrag dat in geval van een aanval van Duitsland of een van haar bondgenoten de Duitsers een oorlog op twee fronten zouden moeten uitvechten.

In 1907 werd er een Engels-Russische Entente afgesloten. Later datzelfde jaar werden alle onderlinge verdragen vervangen door de Triple Entente tussen Frankrijk, Engeland en Rusland. Hoewel er wederzijdse militaire steun was beloofd op papier in geval een van de partijen zou worden aangevallen, was dit bondgenootschap een eerder los geheel. In vreedstijd was de samenwerking zo goed als nihil. De Duitsers zagen hier echter een grote bedreiging in en stemden van meet af aan hun plannen in op een oorlog op 2 fronten.

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog werd de aanduiding "Entente" gebruikt om de geallieerde troepen aan te geven. Hieronder moeten gerekend worden: het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Rusland, de Verenigde Staten, Italië, België, Servië, Montenegro en Andorra. Daartegenover stonden de Triple Alliantie of de Centralen: Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse Rijk.

2. HET EERSTE SCHOT VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

In voorgaande paragrafen werd uitgebreid geschetst hoe de Europese grootmachten zich aan de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw tegenover elkaar en de wereld opstelden in een ingewikkeld netwerk van allianties en wederzijdse omsingelingsangst. Dit kruisvat van gespannen internationale relaties had slechts een vonk nodig om tot explosie te komen.

DE LONT AAN HET KRUITVAT

De vonk kwam er in Sarajevo, op 28 juni 1914. De Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand en zijn vrouw Sophie Chotek brachten een bezoek aan de hoofdstad van de provincie Bosnië-Herzegovina die toen deel uitmaakte van de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie. Soeverein koninkrijk Servië hield er echter de mening op na dat de provincie bij hun land gevoegd moest worden om alle Slavische volkeren van de Balkan weer in 1 natie te verenigen. Sinds 1906 leidde dit tot groeiende conflictsituaties tussen beide naties.

Drie Bosnische studenten, Princip, Gabrez en Cabrinovic, namen contact met de terroristische groepering “de Zwarte Hand”, die hen leerde omgaan met wapens en munitie. Begin juni 1914 trokken ze naar Sarajevo om er de aartshertog te vermoorden. Op 28 juni brachten Franz Ferdinand en zijn vrouw een inspectiebezoek aan de troepen. Een eerste poging tot aanslag met een handgranaat mislukte. Ondanks de dreiging besloot de kroonprins het bezoek toch verder te zetten. Toen de wagen van de aartshertog voorbijreed trok Gavrilo Princip zijn FN M 1910 pistool en schoot zowel Franz Ferdinand als zijn vrouw dood. De student werd opgepakt, maar omdat hij nog 21 jaar oud was kon de doodstraf niet worden uitgesproken. Hij werd veroordeeld tot 20 jaar cel, maar stierf in 1918 aan de gevolgen van tuberculose.

Na het nieuws van de moord ontstonden er in Oostenrijk rellen waarbij vele Servische winkels en eigendommen werden geplunderd en vernield. Op 23 juli 1914 stuurde Oostenrijk-Hongarije een ultimatum naar Servië, het zogeheten Juli-ultimatum. Het eisenpakket bestond uit tien punten. Servië besloot het ultimatum te aanvaarden uitgenomen punt 6. Dit stipuleerde dat Servië het onderzoek naar de moord grondig moest voeren en zich daarbij door Oostenrijkse officieren moest laten bijstaan. Deze officieren moesten vrijelijk toegang hebben tot het Servische grondgebied. Dit was volgens Servië ongrondwettelijk. De weigering op dit ene punt was voor Oostenrijk teken aan de wand: op 28 juli 1914 verklaarde de keizer Servië de oorlog.

Het netwerk van allianties en verbonden zorgde voor een sneeuwbaaleffect. Binnen een week tijd waren de meeste Europese landen in een internationaal conflict verwickeld. Op 30 juli kondigde de Russische tsaar een algemene mobilisatie af om hun bondgenoot Servië bij te staan. Hierop reageerde Duitsland, bondgenoot van Oostenrijk-Hongarije, door op 1 augustus Rusland de oorlog te verklaren. Om hun verband gestand te doen kondigde hierop een algemene mobilisatie af. Nog diezelfde dag bezetten Duitse troepen Luxemburg. Op 2 augustus stuurde de Duitse overheid een ultimatum naar Koning Albert I met de eis om vrije doorgang over Belgische grondgebied. Op 3 augustus verklaarde Duitsland Frankrijk de oorlog en de daaropvolgende dag schonden Duitse troepen de Belgische neutraliteit door zonder toestemming de grens over te steken. Dit was voor het Verenigd Koninkrijk het moment om ook van haar zijde Duitsland de oorlog te verklaren. Europa was in een staat van totale territoriale oorlog terechtgekomen.

DE TACTISCHE BENADERING VAN HET WESTELIJKE FRONT

Beide continentale hoofdrolspelers, Duitsland en Frankrijk, leefden sinds de afloop van de Frans-Duitse oorlog op gespannen voet met elkaar. Beide ontwikkelden een strategisch plan dat in geval van een oorlog een snelle overwinning zou moeten bewerkstelligen. Duitsland rekende hiervoor op de krachtlijnen van het plan von Schlieffen, Frankrijk had het plan XVII.

Aan het einde van de 19e eeuw zag de Duitse legerleiding zich genoodzaakt zich voor te bereiden op een twee-fronten-oorlog. Frankrijk en Rusland hadden immers een bondgenootschap afgesloten. Het plan von Schlieffen wilde een snelle beslissing forceren op het westelijk front, vooraleer het logge Russische apparaat het leger had kunnen mobiliseren. In 1906 werd een definitief plan opgesteld, het von Schlieffen-plan. Dit tactisch draaiboek ging er van uit dat Frankrijk de neutraliteit van zowel de Lage Landen als Zwitserland zou respecteren en bijgevolg al haar troepen zou inzetten tussen Belfort en Sedan. Duitsland zou daar een kleine legermacht opstellen die een schijn-aanval zou uitvoeren en zich vervolgens zou terugtrekken in Elzas-Lotharingen. Ondertussen zou de hoofdmacht van het Duitse leger, een zeer sterke rechtervleugel, een sikkelbeweging maken door België en Nederland om zo de Franse troepenmacht in de rug aan te vallen en Parijs in te nemen. Een belangrijk steunpunt voor de uitvoering van dit plan was een Franse opmars in de Elzas regio en een snelle Duitse doorgang door de neutrale Lage Landen. Von Schlieffen stierf in 1913 en werd aan de top van de legerleiding vervangen

door Moltke. Deze paste het draaiboek aan zodanig dat de legermacht in de Elzas werd versterkt; dit zou het uitlokkende effect in deze regio sterk verminderen.. Bovendien werd niet langer door Nederland opgetrokken, enkel nog door België.

Bij de uitvoering van het von Schlieffen-plan in 1914 bleek het totaal te mislukken door een aantal verschillende oorzaken: een gebrekkige Duitse mobiliteit, een effectieve Franse weerstand, Belgisch verzet en dito tijdswinst, problemen aan het oostelijk front en het weigeren van Moltke om extra troepen van het oostelijk front in het westen in te zetten.

Aan Franse zijde werd sinds de nederlaag in 1871 nagedacht over een hervorming van de defensies aan de Duitse grens. Bovendien moest de oude Europese mogendheid wennen aan het idee van een sterk Duits rijk aan de overzijde van de Rijn. Aanvankelijk werden plannen uitgetekend voor een defensieve militaire opstellingen (plannen XIV en XV) maar uiteindelijk werd door Generaal Joseph Joffre in 1911 het plan XVII als definitieve strategie aangenomen voor het geval er een oorlog met Duitsland zou afgekondigd worden. Het plan was ontworpen door Ferdinand Foch en gebaseerd op een offensief van brute kracht en geloof in de Franse élan op het slagveld. Gevoed door het revanchisme over de nederlaag in 1871, werd de doelstelling van het plan het heroveren van de regio's Elzas en Lotharingen. Daartoe werden vier Franse legers opgesteld in de regio Metz en Thionville. Deze zouden aanvallen en deze regio's in een korte tijdspannen kunnen heroveren. Een vijfde leger zou als reserve in Noord-Frankrijk gelegerd worden. Frankrijk was immers overtuigd dat Duitsland niet door België zou durven aanvallen. De neutraliteit van dit land werd verzekerd door het Verdrag van Londen en een schending hiervan zou een openlijke oorlog tussen Duitsland en Groot-Brittannië tot gevolg hebben. Buiten de waard gerekend beschouwde Duitsland het Verdrag van Londen slechts als een vodge papier: de Duitse aanvalstactiek rekende net op een onderverdedigde Frans-Belgische grens. Enkel een samenloop van omstandigheden zorgde voor een stokkende Duitse opmars waardoor Parijs gespaard bleef en er zich een loopgravenoorlog ontwikkelde.

3. DE BELGISCHE TROEPEN AUGUSTUS – OKTOBER 1914 (POOR LITTLE BELGIUM)

DE NEUTRALITEIT GESCHONDEN

- In 1904 lekte het Duitse tactische von Schlieffenplan uit: het werd duidelijk dat in geval van een gewapend treffen Duitsland de Belgische neutraliteit niet zal respecteren. Als reactie hierop besloot de Belgische regering in 1908 de financiële inspanningen ten behoeve van het leger op te voeren. Op het einde van 1909 kondigde de regering de persoonlijke dienstplicht af: vier jaar later werd een veralgemeende dienstplicht doorgevoerd.
- De spanningen met Duitsland bleven stijgen en op 21 juli 1914 kondigde de regering een algemene mobilisatie af. België beschikte toen over een veldleger van 6 divisies, een divisie cavalerie en legertroepen. Het Belgische leger was rommelig georganiseerd en in volle reorganisatie. Door deze overgangsfase was er een tekort aan wapens en vooral artillerie. Bovendien bestond er bij de legerleiding geen eensgezindheid over de te volgen tactische strategie.
- Uiteindelijk is het de koning zelf die de knoop doorhakte en een strategisch plan opstelde. Er werd een grote legerconcentratie opgebouwd aan de linkeroever van de Maas, terwijl Antwerpen, als *réduite national*, de rol van bevoorradingspost zou vervullen. Men rekende op de grote weerstand die de Duitse invaller zou ondervinden wanneer hij door de vallei van de Sambre en Maas naar Frankrijk wilde trekken. Het 'Point Fortifié Liège' was ontworpen als een versterkte citadel omgeven door een gordel van 12 forten; 6 grote vijfhoekige versterkingen met daartussen 6 kleinere driehoekige forten. Elk van deze forten was uitgerust met een mix van kanonnen en houwitser (het zwaarste kaliber 210mm). De versterkingen waren opgetrokken in minderwaardig en niet-gewapend beton. Bovendien waren ze berekend op de gangbare projectielen uit 1887. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog was dit totaal achterhaald: de projectielen die de Duitse artillerie afvuurde haalden tot 2,5 maal zoveel inslagkracht. Daarboven introduceerden de Duitsers een 420mm houwitser (Grosse Bertha, Kurze Marine Kanone M). De positie Luik stond onder het bevel van Leman en werd bemand door de 3e Legerdivisie, de 15e brigade van de 4e Legerdivisie, 4 vestinginfanterieregimenten en wat kleinere eenheden. Tussen de versterkte forten in waren schansen en loopgraven aangelegd.
- Op 2 augustus 1914 stuurde Albert I een brief aan de Duitse keizer Wilhelm II waarin hij pleitte voor de Belgische neutraliteit. Het antwoord kwam in de vorm van een ultimatum. Duitsland vreesde een Franse inval via België en

eiste doorgang op Belgisch grondgebied om de Franse opmars te stoppen. Datzelfde ogenblik schrijden Duitse troepen al over de Luxemburgse grens onder hetzelfde voorwendsel. Nadat België gewapende steun toegezegd kreeg van zowel Frankrijk als Engeland, liet Albert I aan de Duitse keizer weten dat België hem de doorgang weigerde. Als gevolg hiervan verklaarde Duitsland Frankrijk de oorlog.

- Op 4 augustus volgde ook België; om 8u 's morgens staken Duitse troepen de Belgische grens over bij Gemmenich. Het was de eerste voorhoede van het Duitse 1e en 2e leger (o.l.v. respectievelijk gen. von Kluck en gen. von Büllow). Wanneer de Duitse troepen Visé bereikten, werden ze door de artillerie van fort Pontisse onder vuur genomen. Er volgden represailles op de burgerbevolking van Visé: 36 burgers werden gedood en hun huizen platgebrand. Om 23u stelde Groot-Brittannië Duitsland een ultimatum om België terug te verlaten. Duitsland verwierp het ultimatum en vervolgens verklaarde Groot-Brittannië hen ook de oorlog.

POINT FORTIFIÉ LIÈGE

De Duitse troepen construeerden in de nacht van 4 op 5 augustus een botenbrug ter hoogte van Visé. Op de avond van 5 augustus zetten 6 Duitse infanteriebrigades een concentrische aanval in op Luik. Wanneer de 38e en 43e divisie dreigden door te breken tussen Bonnelles en de Ourthe stuurt Leman de 15e brigade (die als reserve was voorzien) ter hulp. Bij Sart-Tillemans werd de Duitse opmars gestopt. Ondertussen slaagde de Duitse 34e Brigade erin de Maas over te steken ter hoogte van Lixhe. De artillerie van de forten Liers en Pontisse sloegen de aanval echter af. Toch raakte een Duitse compagnie tot in het hoofdkwartier van Leman, vooraleer ze volledig vernietigd werd. Leman trok zich uit voorzorgen met zijn hoofdkwartier terug in de citadel. De aanhoudende aanval wierp uiteindelijk zijn vruchten af: her en der braken Duitse troepen door de linies. De Duitse artillerie nam daarop de citadel zelf onder vuur. In de chaotische situatie besloot Leman om de 3e Legerdivisie niet op het spel te zetten, hij stuurde de divisie naar het gros van het veldleger dat zich aan de Gete had opgesteld. Daarop plooidde Leman ook verder terug en verschanste zich in het fort van Loncin, het meest moderne van de Luikse fortengordel. Vanuit deze positie kon Leman de weg en de spoorlijn naar Brussel controleren. Op 7 augustus stond Ludendorff zelf in Luik; de citadel gaf zich zonder slag of stoot over. Maar de weg naar Brussel zat goed afgesloten door de artilleriebeschietingen vanuit de fortengordel ten W van Luik. De Duitse legerleiding besloot de 420mm houwitser in te zetten. Na beschietingen gaven de verschillende forten zich 1 na 1 over tussen 13 en 16 augustus. Fort

Loncin werd zelfs volledig vernietigd als een van de Duitse projectielen in het kruitmagazijn terechtkomt.

DE TERUGTOCHT NAAR ANTWERPEN

Nadat de 3e Legerdivisie Luik verlaten had, ontplooidde het Belgische veldleger de verdediging van Namen en de Gete om de doorgang naar Antwerpen vrij te houden voor de Belgische troepen die zich moeten terugtrekken. Op 10 augustus bestookte de Duitse cavalerie de Belgische stellingen langsheen de Gete. Op 12 augustus kwam het tot een treffen tussen Belgische troepen te Halen, onder leiding van generaal de Witte, en 2 Duitse cavaleriedivisies onder leiding van generaal-majoor von der Marwitz. De Duitse cavalerie verkiest een old style charge met blanke sabel, die weggemaaid werd door de Belgische verdediging. De slag staat in de Belgische krijgsgeschiedenis bekend als de Slag der Zilveren Helmen; na de gevechten werden verschillende helmen van gesneuvelde Duitse kurrasiers gevonden, waarvan enkele met zilver waren beslagen.

Het Belgische succes te Halen was echter maar een kort leven beschoren. Op 18 augustus zette de Duitse invaller een massale offensief op ten noorden van de Maas. De opmars kon niet gestopt worden: de Belgische troepen trokken zich terug in noordwestelijke richting. Op 19 augustus bevond het grootste deel van het Belgische leger zich achter de Dijle. In de buurt van Aarschot kwam het tot hevige gevechten waarna er Duitse represailles volgen op de burgerbevolking. De Belgische legerleiding besliste om zich volledig terug te trekken op Antwerpen. Op 20 augustus valt Brussel; er worden 60.000 Duitse troepen naar Antwerpen gestuurd om er het Belgische leger vast te zetten. Tussen 21 en 25 augustus werden verschillende gevechten beslecht in de regio tussen Namen – Charleroi – Bergen en de Frans-Belgische grens. Het geheel wordt vaak aangeduid als de Slag der Grenzen. Duitse troepen gingen er de confrontatie aan met 2 Franse legers die België binnentrokken, waarna de laatste zwaar gehavend terug moesten trekken. De fortificaties rond Namen werden bestookt en bezweken uiteindelijk op 25 augustus. Op 23 augustus kruisten de Duitse en Britse troepen van het British Expeditionary Force (BEF) voor het eerst de degens. De Britse troepen hielden aanvankelijk stand tijdens de Slag van Bergen, maar moesten uiteindelijk wijken. De daaropvolgende dag betrokken de Britten stellingen rond Le Cateau; deze werden mits zware verliezen behouden tot 27 augustus om het BEF een terugtocht te laten uitvoeren naar Frankrijk. De Franse troepen en het BEF plooiden daarop terug op stellingen rond Verdun, waar ze versterkt werden door 2 nieuw gevormde

Fransen legers (5e en 6e). Daar wachtten ze de Duitse opmars naar Parijs op.

Door de militaire acties aan de grens met Frankrijk, nam de druk op het Belgische leger in de vesting Antwerpen af. Om de Britten en de Fransen te ontzetten, ondernamen de Belgen verschillende aanvallen in de richting van Brussel. Deze nieuwe situatie verraste de Duitse legerleiding, bij verschillende confrontaties meenden de Duitse troepen dat ze onder vuur werden genomen door burgers. Als vergelding werd onder andere Leuven gebrandschat en werden 218 inwoners geëxecuteerd. De Belgische uitvallen noodzaakten de Duitse legerleiding ertoe om aan aantal divisies uit het zuiden terug te roepen om de belangrijke bevoorradingsroutes intact te houden.

ANTWERPEN VALT

Toen het BEF zich inderhaast terugtrok uit Le Cateau, eind augustus 1914, dacht von Kluck (bevelhebber over het Duitse 1e Leger) dat de Britten verslagen waren. Op vraag van von Bülow die slaags was geraakt met het Franse 5e Leger kwam hij hem ter hulp. Hierdoor ontstond een gat in de Duitse aanvalsgolf, waarvan de Duitse legerleiding niet op de hoogte was. Joffre, maarschalk van de Franse troepen, benutte de mogelijkheid en voerde met het pas opgerichte Franse 6e leger een tegenaanval uit. De actie ging de geschiedenis in als de Slag bij de Marne: het was het keerpunt in de successen van het Duitse von Schlieffenplan. Het 1e en 2e Duitse Leger leden zware verliezen en moesten terugtrekken. Het gat in hun front konden ze enkel dichten daar de Fransen niet in staat waren de tegenaanval gaande te houden door een stokkende bevoorrading. De Duitse troepen trokken zich terug op stellingen achter de rivier Aisne.

Na afloop van de acties aan de Marne, concentreerde de Duitse legerstaf zich op de Belgische troepenmacht in Antwerpen. Als het front vast kwam te lopen in Noord-Frankrijk, was een beveiligde bevoorrading van uiterst groot belang en de Belgische dreiging moest dus geëlimineerd worden. Er werd een belegeringsgroep samengesteld, 120.000 man sterk, onder leiding van von Beseler. De aanval werd voorafgegaan door een concentratie van zwaar artillerievuur op de stellingen tussen Lier en Mechelen, tussen 28 en 31 september. De Belgische troepen moesten deels terugplooiën. De eigenlijke aanval kwam er op 1 oktober 1914. De linie van forten en schansen tussen Lier en Mechelen hielden aanvankelijk stand. De aanhoudende druk werd echter te groot en de Belgische troepen plooden op 3 oktober terug op stellen achter de Nete, waar ze verwoegd werden door 2000 Britse Marines, vergezeld van nieuwe zware

artillerie. Van 4 tot 8 oktober volgden zware gevechten rond deze stellingen.

Langzaam werd duidelijk dat de Duitse troepen dreigden door te breken bij Lier; bovendien stonden andere Duitse eenheden klaar om de Schelde over te steken bij Dendermonde. Na enige twijfel besloot de koning dat de Belgische troepen teruggetrokken moeten worden naar de kust. Het Belgische veldleger verliet snel de stad, terwijl het vestingsleger orders krijgt de stad verder te verdedigen. Op 9 oktober slaagde het gros van het Belgische veldleger erin het kanaal Gent-Terneuzen over te steken. De situatie in Antwerpen was intussen onhoudbaar geworden en de burgemeester bood op 10 oktober de capitulatie aan: 33.000 Belgische soldaten vluchtten naar het noorden en worden in Nederland geïnterneerd.

Op 14 oktober bereikte het veldleger de IJzer, waar een allerlaatste defensieve linie werd aangelegd. De terugtocht vanaf Antwerpen werd gedekt door de Belgische Cavaleriedivisie en een Frans-Britse troepenmacht onder leiding van Rawlinson en Ronarc'h. Ondertussen was het BEF ook in de sector Ieper aangekomen.

DE SLAG AAN DE IJZER (18 TOT 31 OKTOBER 1914)

De keuze om een allerlaatste defensieve stelling op te trekken aan de IJzer was gebaseerd op de rivier zelf. Deze was 15 tot 20m breed en kon gemakkelijk als defensieve stelling betrokken worden. Het Belgische veldleger stelde zich op aan de IJzer en het Ieperlee-kanaal, over een afstand van 38km, van Nieuwpoort over Diksmuide en Fort de Knocke tot in Boezinge. De troepen waren uitgeput, voorzien van schaarse munitie en kanonnen van 75 en 150mm. Diksmuide was versterkt door 6.000 Franse Fusiliers Marins. Als voorhoede was de 1e Belgische Cavaleriedivisie opgesteld rond Kortemark. De 2e Cavaleriedivisie (een samenraapsel van alle ruitery uit de infanteriedivisies) en 2 andere divisies werden als reserve opgesteld.

Na het mislukken van het plan von Schlieffen wilde de nieuwe Duitse legerleiding (von Falkenhayn) het initiatief behouden. Hij plande een groots offensief over een totaal front van 100km, van de Noordzee tot aan La Bassée. Doel van de actie was een doorbraak te forceren in de richting van een van de kanaalhavens (Duinkerke, Calais of Boulogne-sur-mer). Tegenover de Belgische troepen werden Duitse Ersatz-eenheden ingezet. Hun numerieke meerderheid was niet zo groot, maar ze waren voorzien van zwaardere (tot 420mm) en meer artillerie. Bovendien was voor hen de munitie niet zo schaars en was het

moraal veel beter.

Op 18 oktober brak de Slag om de IJzer uit. Bij de aanvang van de gevechten werd de 6e Belgische Legerdivisie aan de Ieperlee afgelost door 2 Franse divisies. Dit verkortte het Belgische front tot 28km. De 6e Legerdivisie werd verplaatst en als ondersteuning opgesteld in de sector rond Pervijze. Tijdens deze eerste fase van de Slag kreeg de ondermaatse Belgische artillerie ondersteuning van de Britse oorlogsbodems voor de Belgische kust. Met hun zwaar geschut werden projectielen tot 32km landinwaarts afgevuurd. Deze ondersteuning bleek van vitaal belang om de sector rond Nieuwpoort te kunnen verdedigen. De druk op het Belgische front werd de volgende dagen echter nog opgevoerd en beetje bij beetje moesten de Belgen de rechteroever van de IJzer, op enkele bruggenhoofden na, prijsgeven.

De hopeloze verdediging van de IJzerlinie en de uitputting bij het zwaar gehavende Belgische leger zetten de legerleiding tot nadenken over een mogelijke andere verdedigingstactiek. In het verleden was in de IJzervlakte al vaak de tactiek van de inundatie toegepast om defensieve stellingen in te nemen. De hydrologie van het gebied leende zich hier uitstekend voor. De vlakte werd door twee onafhankelijke watersystemen doorsneden. Enerzijds was er een netwerk van vaarten, beken en grachten die het regenwater naar de zee evacueerden. Daarnaast bestond er een ingedijkt kanalsysteem dat de scheepvaart door het gebied verzekerde. Beide systemen kwamen samen in een knooppunt, de Ganzepoot genaamd, te Nieuwpoort. Dit hydrologische complex regelde het volledige waterpeil in de IJzervlakte. Wanneer de verlaten (de afvoeren die normaal regenwater bij laagtij naar de zee laten stromen) bij hoogtij zouden worden geopend, zou dit verschillende sectoren van de IJzervlakte inunderen. De techniek van het inunderen werd op 21 oktober voor het eerst toegepast op bevel van commandant Dossin. Schipper Geeraert en een detachement van de genie openden de verlaat van de Oude IJzer bij hoogtij: de Kreek van Nieuwendamme liep onder. De overstroming was maar gedeeltelijk gelukt, maar het stelde de Belgische troepen in staat om het vitale hydrologische complex te vrijwaren.

Tijdens de tweede fase van de Slag om de IJzer, op 22 oktober 1914, slaagden Duitse troepen erin om in de bocht van Tervate de IJzer over te steken, net op de scheidingslijn tussen de stellingen van het Belgische 1e en 4e Legerdivisie. Ondanks talrijke tegenaanvallen van liniesoldaten, karabiniers en grenadiers bleek al vlug dat de bocht van de IJzer, tussen Tervate en Schoorbakke verloren was. Kort daarop viel het Duitse offensief stil door een tekort aan reser-

vetroepen. De Belgen gebruikten de luwte om de situatie te analyseren. In alle stilte werd begonnen de terugtrekking op de spoorlijn Nieuwpoort – Diksmuide voor te bereiden. Op aanwijzen van de Veurnse onderzoeksrechter Feys en met behulp van Karel Cogge die personeelslid was van de wateringse Veurne zou men de IJzervlakte inunderen. In de nacht van 25 op 26 oktober werden alle openingen in de spoorwegberm gedicht en met 'vaderlanderkes' een kunstmatige berm opgeworpen tussen de spoorlijn en het kanaal van Veurne. Van 27 tot 29 oktober werden op verschillende tijdstippen de deuren van de Oude Sluis van Veurne opengezet om de IJzervlakte vol te laten lopen. Door een te klein debiet van de aanvoerkanalen en niet te hoge tijden was de inundatie niet groot genoeg. Van 29 oktober tot 2 november werd op aangeven van schipper Geeraert echter ook de schuifdeuren van de Noordvaart open gezet. Deze actie liet genoeg water het land binnendringen waardoor de IJzervlakte onder water kwam te staan. Grosso modo ontstond er een kunstmatig meer dat afgelijnd werd door de spoorwegberm aan de zuidzijde en de IJzer zelf aan de noordzijde. De inundatie kwam geen moment te vroeg, want op 30 oktober ging een nieuw Duits offensief van start. Duitse troepen konden Pervijze en Ramskapelle veroveren, maar door het stijgende water moesten ze zich terug trekken op de linies aan de rechteroever van de IJzer. Daarbij werden inderhaast grote hoeveelheden materiaal achtergestaan, en honderden Duitsers raakten door het water ingesloten, verdronken of werden neergeschoten. Het front kwam door de inundatie muurvast te zitten en bleef zo goed als ongewijzigd tot aan het eind van de oorlog. Om de inundatie te onderhouden en te controleren werd vanaf september 1915 een compagnie sapeurs-pontonniers opgericht.

4. DE WACHT AAN DE IJZER

Na afloop van de Slag aan de IJzer organiseerde het restant van het Belgische veldleger zich in achter de frontlijn tussen Steenstraete en Nieuwpoort. Tussen Nieuwpoort en Diksmuide fungeerde de verhoogde spoorwegdijk als frontlijn met daarvoor de zone van de grote inundatie. Ten zuiden van Diksmuide volgde deze frontlijn de oever van de IJzer, om dan ter hoogte van Fort de Knocke het leperleekanaal te volgen. De sector werd bemand door het Belgische veldleger, met in het zuiden en het noordelijk tijdelijk versterkingen van Franse en Britse divisies.

DE BELGISCHE STRIJKRACHTEN

De hoeksteen van de organisatie van het Belgische front was de legerdivisie. Dit is een Belgisch compromis voor een organisatie van het leger dat het midden hield tussen een legerkorps en een infanteriedivisie. Bij de aanvang van de oorlog telde het Belgische veldleger 6 legerdivisies. Elk van deze divisies bestond uit 3 gemengde brigades, met uitzondering van de 3de en 4de legerdivisie die elk 4 brigades telden. Elke gemengde brigade omvatte onder andere 2 infanterieregimenten. Na de Slag aan de IJzer bleven in de verschillende legerdivisies echter maar 3 infanterieregimenten over (door het verlies aan manschappen). Uitzondering in dit geval is de 3de legerdivisie die toch 6 infanterieregimenten telde, dit door de reorganisatie na de verdediging van Luik.

De reorganisatie begin 1915 herschikte de omvang van de legerdivisies. Naast de infanterieregimenten kreeg elke divisie een artillerieregiment, een geniebataljon en een transportkorps toegewezen. De 1ste en 4de legerdivisies behielden elk een cavalerieregiment.

In 1917 werden de Belgische troepen opnieuw gereorganiseerd. De 6 legerdivisies telden toen elk 3 infanteriebrigades (hoofdzakelijk bestaande uit 2 infanterieregimenten). Daarnaast had elke divisie een tweede artillerieregiment en een regiment genie bestaande uit 2 bataljons. Het transportkorps uit 1915 en de eventuele cavalerie-eenheden bleven behouden.

Begin 1918 werden de divisies opnieuw hervormd: elk van de 6 legerdivisies omvatte nu 2 infanteriedivisies (genummerd van 1 tot en met 12) met daarin drie infanterieregimenten. Daarnaast een cavaleriegroep, een derde artillerieregiment, een derde geniebataljon en een aanvullingsbataljon. Het transportkorps bleef behouden.

De tien cavalerieregimenten die bij de mobilisatie werden samengesteld werden in de loop van de oorlog ook hervormd. Aan het IJzerfront bevonden zich 2 cavaleriedivisies met elk 4 cavalerieregimenten, en bataljon karabiniërs-wielrijders, een groep rijdende artillerie, een compagnie pioniers-pontoniers-wielrijders en een klein transportkorps. Na de reorganisatie bleef er slechts 1 cavaleriedivisie over, verdeeld in zes cavalerieregimenten in drie brigades, 2 bataljons cyclisten, een groep rijdende artillerie en een groep pantserauto's, de compagnie pioniers-pontoniers-wielsrijders, een transportkorps en 2 aanvullingseskadrons.

Daarnaast konden de legerdivisies rekenen op de steun van zogeheten leger-troepen: regimenten zware artillerie, een bataljon pontonniers, een escadrille vliegtuigen, de compagnies kabelballons, de compagnie zoeklichten, ...

DE STELLINGEN

In de loop van de oorlog werden de Belgische stellingen steeds verder uitgebouwd, beter aangelegd en herschikt. In grote lijnen kunnen vier onderdelen of zones aangeduid worden. Voor de grote defensieve stellingen werden kleine vooruitgeschoven posten aangelegd. Het gaat om waarnemingsposten, wachtposten, voorposten, luisterposten, ... In de geïnundeerde zones waren dit meestal kleinere droge eilandjes in de grote watervlakte. Deze "postes aquatiques" wisselden dan ook vaak van bezetting.

Achter de grote defensieve hindernis (het zij de rivier, de onderwaterzetting of de spoorwegdijk) werd een eerste linie uitgebouwd. Deze eerste linie bestond uit verschillende elementen:

- een eerste lijn met een gevechtloopgraaf;
- een tweede lijn met een steunloopgraaf;
- een derde lijn met reserveloopgraaf en commandopost (deze kon nog ont-dubbeld zijn of verder uitgebouwd).
- Doorheen de linie verspreid lagen verbindingsloopgraven, (betonnen) schuilplaatsen, latrines, hulpposten, prikkeldraadversperringen, ...

Achter Nieuwpoort, via Bootshoeke en Lampernisse, achter Nieuwkapelle en zo naar Reninge liep de tweede linie. Deze was opnieuw opgebouwd met verschillende loopgraven en steunpunten. De tweede linie fungeerde als een tussenstelling.

De derde linie liep van Koksijde en Veurne, via het Lo-kanaal en achter de IJzer, stroomopwaarts naar de Fintele. Deze bestond uit minstens 2 lijnen met loopgraven en verschillende steunpunten.

Vanuit het achterliggende gebied en van linie naar linie werden batterijwegen, verbindingswegen en smalsporen (Decauville-sporen) aangelegd. Op verschillende plaatsen werden munitiedepots, geniedepots, verbandposten en bevoorradingsposten opgetrokken.

SECTOREN

Elke opgestelde legerdivisie kreeg een sector toegewezen van 6 km breed. Elke sector werd volgens de interne organisatie verder opgedeeld in 2 of 3

ondersectoren, met duidelijke scheidingslijnen naar voor en naar achter verlengd. De sectoren werden aangeduid met de naam van 1 of 2 plaatsnamen, maar dit werkt niet altijd even duidelijk. De verdeling in sectoren bleef ook niet constant dezelfde tijdens de oorlog. De opdeling was afhankelijk van de inundaties, de frontlengte, maar ook het aantal opgestelde eenheden. Ook de bezetting van de sectoren wisselde constant. De opgestelde divisies verdedigden gedurende enige maanden een aangeduide sector en kregen daarna drie weken verlof in De Panne, Ghyvelde, ... Bij een nieuwe inzet aan het front kregen ze een andere sector toegewezen om oude herinneringen uit te wissen.

De sector Nieuwpoort werd tot in februari 1915 verdedigd door de Franse 81me Division d'Infanterie Territoriale. In maart 1915 was er even een Belgisch regiment gestationeerd, maar na eind maart werd de verdediging terug opgenomen door een Franse groepering. In juli 1917 was er de Britse 15th Army Corps opgesteld, in voorbereiding van hun aanvalsplan voor de kust. In november 1917 waren er opnieuw Franse troepen gestationeerd tot de Belgische 6de Legerdivisie de zone overnam in februari 1918. Vanaf augustus 1915 was dit de 5de Legerdivisie. Tijdens de volledige duur van de oorlog waren het de Belgische Sappeurs-Pontoniers die de inundatie in stand hielden.

De sector Ramskapelle werd in december 1916 toegevoegd aan de sector Pervijze. De sector Pervijze bleef van december 1914 tot april 1916 in handen van de 3de Legerdivisie. Het is aan kilometerpaal 16 bij de IJzer dat de Boyeau de la Mort als een sleutelpositie werd uitgebouwd.

De sector Oud-Stuivekenskerke was een afsplitsing die pas in november 1916 werd opgericht. Tot in juni 1917 werd deze sector verdedigd door 2 elkaar aflossende cavaleriedivisies. Nadien werd deze sector samen met deze van Pervijze en Ramskapelle verenigd tot 1 grote sector en verdedigd door 1 legerdivisie. In januari 1918 werd de sector Oud-Stuivekenskerke opnieuw afgesplitst en toegewezen aan de eengemaakte Cavaleriedivisie. Op 6 en 18 maart 1918 konden de opgestelde troepen de Duitse stormaanvallen weerstaan en de grote wachtposten Reigersvliet en Oud-Stuivekenskerke behouden.

De sectoren Diksmuide en Nieuwkapelle worden vaak samen vermeld omdat ze samen achter de IJzer liggen. Toch heeft elk een eigen geschiedenis en eigen kenmerken. In de winter van 1916-1917 waren ze verenigd onder de hoede van 1 legerdivisie. Vanaf juli 1917 vormen ze de Belgische aanvalssector voor het aandeel in het geplande Britse offensief. In november van datzelfde jaar worden ze opnieuw gesplitst om in april van 1918 terug samen gevoegd te

worden. Vanaf juni 1918 stond hier de 4de Legerdivisie opgesteld die later van hieruit deelnam aan het eindoffensief.

De sector Noordschote tussen Fort de Knocke en Driegrachten, was eerst in handen van de Franse 89me Division d'Infanterie Territoriale. Op 25 maart 1915 werd het Belgische front verlengd tot aan het Maison de Passeur. Deze grotere sector was voortaan toegewezen aan een Belgische legerdivisie. In juli 1917 werd het Franse 1re Armee er gestationeerd. In november 1917 werd het opnieuw een Belgische sector, met inbegrip van het veroverde gebied meer oostwaarts. Deze nieuwe sector kreeg de naam Merkem. Op 17 maart 1918 kon de 3de Legerdivisie er de Duitse aanval breken. In juli 1918 stond hier de 1ste Legerdivisie om van hieruit het eindoffensief mee uit te voeren.

De sector Steenstrate ontstond uit de Belgische frontverlening van 30 maart 1915. Bij de eerste Duitse gasaanvallen stond hier de 6de Legerdivisie opgesteld; de karabiniers en grenadiers konden echter stand houden. In 1916 werd dit de Franse sector Steenstrate-Boezinge van het 36me Corps d'Armee. In juni 1916 werd het opnieuw een Belgische sector met de naam Steenstrate-Sas. In juli 1917 werd de sector overgenomen door het Franse 1re Armee. In november datzelfde jaar werd het de Britse sector Boezinge. Eind maart 1918 nam een Belgische Legerdivisie de sector over. In augustus 1918 stond er een infanterieregiment van de 6de Legerdivisie opgesteld in functie van het eindoffensief.

De sector Brielen was tot in juni 1918 in Britse handen, tot er zich een Belgische infanteriedivisie opstelde. De sectoren Boezinge en Brielen werden al vlug samengevoegd en in de handen van één legerdivisie gegeven. In augustus 1918 stond ook hier de 6de Legerdivisie opgesteld die op 28 september mee ging in het eindoffensief.

INTERNE BEURTROLLEN EN FRONTDIENST

In de verschillende divisies en infanterieregimenten bepaald een intern systeem van beurtrollen de frontdienst. Frontdienst omvat verschillende zaken: de "wacht" in de eerste linie, de piketdienst achter de linie, de halve rust of demi-repos in de kantonnementen. Onder normale omstandigheden werden de troepen als volgt opgedeeld: een derde stond in voor de directe verdediging, een derde stond in voor het andere werk en de mogelijk tussenkomsten en een derde werd als reserve aangeduid. Deze functies werden met beurtrollen gewisseld.

De eigenlijke frontdienst, in de eerste linie, was voor de infanterie. Ze kregen hierbij steun van de eigen mitrailleurs, loopgravengeschut en de genie. Bij Cavalerieregimenten werden halve eskadrons te voet gesteld om de loopgraven te bemannen. Tijdens de frontdienst ondergingen de manschappen beschietingen van loopgravengeschut en van artillerie, vuur van mitrailleurs en geweren (onder andere scherpschutters), het gevaar van granaten en van gifgas. Soms kwam het zelfs tot lijf-aan-lijfgevechten. Er werden verkenningspatrouilles uitgestuurd en raids gehouden op de vijandelijke stellingen. In de loopgraven zelf stonden de soldaten uren op de uitkijk of achter een opgesteld wapen. Na aflossingen was er mogelijkheid om een paar uur zittend te slapen of een karige maaltijd te verorberen. Daarna volgende herstellingen aan de borstwering en de schietstellingen. Andere werden aangeduid om voedsel of munitie op te halen, nog andere moesten de brancardiers helpen bij verzorging van gewonden of het begraven van de doden.

De leefomstandigheden waren erbarmelijk: geen aangepaste uniformen die veel te lang niet gewassen werden, te weinig voedsel, muggen, vliegen, modder, regen, wind, koude, te weinig slaap, ...

In totaal zouden 63.000 Belgen door oorlogshandelingen gedood worden. Daarbij moeten nog eens 14.000 militairen geteld worden die door ziekte omkwamen waarvan hun overlijden, gezien hun leeftijd, haast uitsluitend een gevolg was van oorlogsomstandigheden. Zo 'n 30.000 Belgische militairen kwamen om aan of achter het front. 100.000 raakten een of meerdere malen gewond waarvan er 35.000 nadien niet meer konden "ingezet" worden.

KANTONNEMENTEN EN KANTONNEMENTSLEVEN

De troepen ten velde kregen voor hun dagen demi-repos een gemeente of gehucht als kantonnement toegewezen. Ze hadden er enige gebouwen ter beschikking, naast wat schuren en stallen. Voor de officieren werden kamers in huizen opgeëist. Naast de bestaande gebouwen werden hutten en tenten opgetrokken, later ook houten barakken. In het kantonnement was er altijd een infirmerie of een hospitaal aanwezig. Daardoor ontstond er ook vaak een perk oorlogsgraven op het kerkhof van het gehucht of de gemeente. Soms werd er ook een eigen Belgische militaire begraafplaats opgericht. De kantonnementsen voor de volwaardige rustperiodes waren verder naar achter gelegen. Bijvoorbeeld in De Panne waren leegstaande villa's, cafés, bioscoopzaaltjes, ... Meestel waren deze rustplaatsen beter uitgerust en voorzien van

meer comfort.

Zowel de rustperiodes als de demi-repos hadden een vast programma: voedselbedeling, inspectie, oefeningen, marsen, onderhoudsbeurten voor wapens en uitrusting, opnieuw inspectie, troepenschouwing, karweien, rouwmissen, ... Op zondag en 's avonds konden de soldaten de herbergen binnen de garnizoensgrenzen opzoeken. Aalmoezeniers en brancardiers richtten leeszaal in; het schrijven van brieven was een belangrijke bezigheid. De soldaten schreven naar familie, maar ook naar hun maraines de guerre. Er werden sportkampen, wedstrijden en zelf kermissen ingericht.

De nachtrust in de barakken en de schuren werd vaak gestoord. Ongedierte, vlooiën, luizen, ratten, dronken soldaten, troepen die vertrokken naar het front, ... Door de penibele situatie in de loopgraven en in de kantonnementen waren er veel ziekten (schurft, tyfus, dysenterie, Spaanse griep, ...).

FRONTBEWEGING

Het leger ten velde, geleid door Franssprekende officieren en met een meerderheid van Nederlandstalige soldaten, was een ideale groeibodem voor het Vlaamse bewustzijn. Deze situatie werd verder in de hand gewerkt door de contacten met brancardiers (vaak geestelijken en leerkrachten) en aalmoezeniers en de talrijke dagelijkse incidenten. In februari 1917 werden de diverse studiekringen onder de soldaten verboden. De harde kern bleef echter verder werken onder de leiding van de athenuemleraar Adiel Debeuckelaere en zijn secretarissen Hendrik Borginon en Filip De Pillecyn. De clandestiene organisatie revolteerde tegen de ongelijke behandeling van de eentalige Vlamingen. Ze werd een politieke pressiegroep met afgevaardigden in alle divisies. Tussen juni 1917 en juli 1918 werden tien publicaties verspreid; open brieven, pamfletten en het Frontlied. Een beproefde manier van aandacht trekken waren de vliegtochten: en tiental bracht in een blitsbezoek verschillende Vlaamse leuzen aan op de loopgraven en verdween dan snel uit het zicht.

De naam "Frontbeweging" werd zelden gebruikt. Het is eerder aangewend door schrijvers van na de oorlog: de naam frontbeweging werd gebruikt voor de Vlaamse beweging aan het front, terwijl "frontpartij" als aanduiding werd gebruikt voor de clandestiene organisatie van Debeuckelaere. Bij voorbereidende acties voor het eindoffensief werd korporaal Debeuckelaere krijgsgevangen genomen. Dit ontwrichtte de organisatie danig.

5. IEPER IN HET MIDDELPUNT VAN DE ACTIE

Na de val van Antwerpen trok het 3e Duitse Legerkorps (von Beseler) langs de kust verder. Ten oosten van de Leie rukte het 6e Duitse Leger op. Daartussen werd het nieuw gevormde 4e Duitse Leger opgesteld, met als doel op te rukken in de richting van Diksmuide en Ieper. In de race naar de zee zou het controleren van deze steden betekenen dat de Duitse troepen een vrije doorgang hadden. Bovendien zou de strategische waarde van Ieper nog groter worden, als begin november 1914 bleek dat aan het IJzerfront geen enkele beweging meer mogelijk was. De geografische compositie van het landschap rond Ieper zou een bepalende rol spelen in de loop van de Eerste Wereldoorlog. De boogvormige heuvelrug ten oosten en zuidoosten van de stad bood een wijde blik op het omliggende landschap. Controle van deze heuvelkam was van vitaal belang om gericht artillerievuur te kunnen aanwenden en om de defensief meest gunstige positie in te nemen.

FIRST YPRES (19 OKTOBER – 22 NOVEMBER 1914)

Het oprukkende 4e Duitse Leger bereikte de omgeving van Ieper begin oktober 1914. Tijdens de nacht van 5 op 6 oktober werd door een patrouille uhlanen de spoorlijn naar Komen opgeblazen en twee telefoonpalen werden doorgezaagd. Op 7 oktober kwam de 3e Duitse Cavaleriedivisie aan te Ieper: de burgerwacht sloeg op de vlucht en gezamenlijk inspanningen van Franse en Britse troepen stuitten de Duitse opmars op de Katsberg, waarna deze laatsen zich terugtrokken. Zes dagen later installeerden de Britten zich in Ieper: samen met de Franse eenheden maakten ze zich op om de verdediging van de regio op te nemen. Tussen Steenstraete en Broodseinde namen het Franse Cavaleriekorps (de Mitry) en het 9e Franse Korps stellingen in. De sector rond Ieper zelf was in handen van de Britse generaal French, opperbevelhebber van het BEF. Tussen Broodseinde en Zandvoorde stelde hij het 1e Britse Korps op, onder leiding van luitenant-generaal Haig. Van Zandvoorde tot Mesen werd de defensieve stelling bemand door het Cavaleriekorps, aangevoerd door luitenant-generaal Allenby.

De eerste fase van de Eerste Slag bij Ieper bestaat uit de gevechten die plaatsvinden eind oktober 1914. Op 21 oktober rukten het 26 Duitse Reservekorps en de 51e Duitse Reservedivisie vanuit Roeselare op naar Langemark. De ongetrainde infanterie trok op in een veel te compacte formatie. Ze werden door de Schotse beroepssoldaten van het BEF, de Schotse Riflemen, uiteengeslagen. Er vielen zeer veel Duitse slachtoffers, vooral ter hoogte van Steenak-

kersmolen, die later omgedoopt werd tot Totenmuhle . Op 24 oktober vielen de gevechten stil. Zes dagen later, na een artilleriebarrage van 1 uur, overrompelden de Duitse troepen de sector Geluveld-Zandvoorde. De Britten hergroepeerden zich in Klein-Zillebeke. De Duitsers rukten verder op en veroverden het kasteel van Hollebeke, maar de aanvoer van Franse versterkingen belette een definitieve doorbraak van de linie. Op 31 oktober bezetten de Duitse troepen ook Geluveld, maar Britse artillerie opgesteld in Polygoonbos voorkwam een verdere opmars langs de Meenseweg; een gerichte tegenaanval leverde de Britten opnieuw de controle over Geluveld op. Mesen en Wijtschate bezweken een voor een voor de Duitse aanval, maar dankzij de ontplooiing van Franse reservetroepen kon de bres gedicht worden. Op 1 en 2 november vielen de Duitsers opnieuw aan; ze veroverden respectievelijk Geluveld en St.-Elooi. Uiteindelijk stopte de aanval door een tekort aan reservetroepen aan Duitse zijde.

De tweede fase van de gevechten speelde zich af in november. Op dat moment was het duidelijk dat er aan het IJzerfront geen opmars meer mogelijk was. De Duitse legerleiding voorzag een nieuw offensief tussen Diksmuide en Mesen. Er werden 3 korpsen ingezet: von Beseler, von Linsingen en Fabeck. Op 10 november veroverde von Beseler grotendeels Diksmuide. Op zijn linkerflank, tussen Poelkapelle en Zonnebeke liep de 26e Reservekorps opnieuw vast op de defensie van Langemark: de Tweede Slag om Langemark werd opnieuw een slachting, maar Bikschote kon definitief door de Duitsers bezet worden. De dag daarna trok von Linsingen op via de Meenseweg. De Britse beroepssoldaten die zich ingegraven hadden, richtten een ware slachting aan onder de Pruisische Garde, maar het numerieke overwicht van de Duitsers liet hen toe toch verder op te rukken. Bij de Verbrande Molen werd de Duitse aanval uiteindelijk een halt toegeroepen . Nog op 11 november viel von Fabeck aan vanuit St-Elooi.

In de nacht van 11 op 12 november poogden de Britten in een tegenaanval een deel van het terrein tevergeefs te herwinnen. Het front viel stil: de uitgeputte Duitse troepen groeven zich in en op 22 november beschoten ze de stad Ieper. De lakenhalle ging daarbij in de vlammen op. In de nasleep van de Eerste Slag bij Ieper voerden de Duitse troepen nog een offensief rond Hill 60; ze veroverden de strategische hoogte die in de komende jaren zeer cruciaal zou blijken als uitkijkpost en observatiepost.

De uitkomst van de eerste krachtmeting in Ieper was desastreuus voor het BEF. Het beroepsleger was na de campagnes in Mons, Le Cateau en Ieper meer dan gehalveerd. De resterende troepen werden naar huis gestuurd om er de

kern uit te maken van een nieuw te vormen massaleger. De Fransen nemen de volledige sector leper over.

Tijdens de “vergeten winter” groeven de troepen langs weerszijden zich in. Ze probeerden zich zo goed mogelijk te beschermen tegen elkaar en tegen de natuur. Hier en daar kwam het tot een kort Kerstbestand; de troepen ontmoetten elkaar in niemandsland en wisselden er voedsel en souvenirs uit, ook al was dit niet naar de zin van de legerleiding. De Fransen in de Salient rond leper besteedden maar weinig aandacht aan de bouw van loopgraven. Er werden verspreide mitrailleursnests uitgegraven, verbonden door prikkel-draadversperringen. Er was geen sprake van een goed uitgebouwd netwerk van loopgraven, met frontlijnen en verbindingssloopgrachten. Bovendien werd maar weinig ondernomen om de hygiëne goed te houden. De lijken van de gesneuvelden uit de Eerste Slag om leper werden niet geruimd, de loopgrachten werden aangewend als toilet, ... Wanneer de Britten en Canadezen een deel van het front overnamen in voorjaar 1915, was de eerste zorg het aanleggen van deftige loopgraven en het ruimen en herinrichten van het geallieerde front.

De Duitse positie op Hill 60 werd op de vooravond van de Tweede Slag (17 april) de lucht ingeblazen door de ontsteking van drie Britse mijnen. De Britse infanterie bestormde de heuvel, ondanks heftig Duits verzet. De laatste wilden de ontdekking van de ingegraven gasflessen voorkomen. Op 5 mei pas slaagden de Duitsers erin de heuvel volledig te ontzetten.

SECOND YPRES (22 APRIL – 25/27 MEI 1915)

In april 1915 zag de geallieerde verdediging van de leperboog er als volgt uit. Tussen Steenstraete en Langemark lag de 87e Franse Territoriale Divisie gelegerd (gevormd in Bretagne). Van Langemark tot net ten zuiden van Poelkappelle werd de frontlinie bemand door de 45e Franse Divisie uit Algerije. Vanaf de Franse linie werden de stellingen bemand door de Canadese 1e Divisie, tot aan 's Graventafel (Berlin Wood). Ten zuiden van Berlin Wood legerden achtereenvolgens de Britse 28e, 27e en 5e Divisie. Aan de overzijde van niemandsland verschansten de 46e, 51e en 52e Reserve Divisie zich tegenover de Franse Divisies. Daarbij was de 4e Duitse Marine Brigade opgesteld als reserve. Tegenover de Canadezen werden de 2e Reserve Erzats Brigade en de 38e Landwehr Brigade opgesteld, met de 37e Landwehr Brigade als reserve. Tegenover de Britse divisies stonden de 53e en 54e Reserve Divisie, de 39e en 30e Infanterie Divisie en de 3e Beierse Divisie.

Op 22 april begon de Duitse artillerie een uitvoerige beschieting van de noordelijke sector van de Salient. Laat in de namiddag werden 5730 flessen chloorgas opengedraaid. Op de noordoostenwind dreef de wolk gas af naar de loopgraven in de sector Steenstraete-Pilkem. De Franse troepen sloegen in paniek op de vlucht; in een mum van tijd ontstond een bres van 6 tot 8km in het geallieerde front. De Duitse infanterie die net achter de gaswolk optrok, veroverde binnen het uur Langemark en trokken verder tot op Pilkem Ridge en Kitchener's Wood bij St-Juliaan. In plaats van door te steken naar Ieper, groeven de Duitse troepen zich in, zoals voor de aanval was afgesproken. De legerleiding vatte het succes van het nieuwe wapen niet volledig en mankeerde de nodige reserves om de terreinwinst te consolideren. De Canadezen organiseerden ondertussen een tegenaanval bij St. -Juliaan en tegen de avond snelden ook Belgische en Britse versterkingen ter hulp.

Tussen 23 april en 3 mei worden nog verschillende offensieven met gifgas uitgevoerd. De Duitse troepen veroverden Hill 60 en rukten op tot aan de rand van Hill 62. De Britse generaal Smith-Dorien suggereerde French dat een tactische terugtocht de troepen veel leed en schade zou besparen. French had hier echter geen oren naar en verving Smith-Dorien door generaal Plumer. Op 8 mei werd de Frezenberg veroverd; op 24 mei trokken de Duitsers op naar de heuvelkam van Bellewaerde, maar daar hielden de Britten ternauwernood stand. Aan het einde van de gevechten werd duidelijk dat de nieuw ontstane frontlijn een onverdedigbare positie was. Daarop trokken de geallieerde troepen plaatselijk tactisch terug. De Salient werd daarbij zodanig ingekrompen dat het stadscentrum van Ieper nu ook binnen het bereik van de Duitse lichte artillerie kwam te liggen.

In de nadagen van de Tweede Slag bij Ieper werd door de Duitse legerleiding nog een andere nieuw wapen ingezet. Op 30 juli 1915 voerden ze een aanval uit met vlammenwerpers in de omgeving van Bellewaerde, maar ook daar bleek er opnieuw tekort aan dispositief voorzien om het succes te kunnen consolideren.

“All quiet on the western front...” is een betrekkelijk accurate omschrijving voor de periode vanaf half 1915 tot juni 1917. De geallieerde troepen voerden offensieven uit in de Champagne, Artois en aan de Somme, terwijl de Duitse legerleiding zich focuste op Verdun. De opperbevelhebber van het BEF werd in december 1915 vervangen door generaal Haig. Tijdens deze luwte in het strijdgewoel profiteerden de Duitse troepen ervan om zich te herorganiseren en de gelederen terug op sterkte te brengen.

THIRD YPRES (31 JULI TOT 10 NOVEMBER 1917)

In 1916 was het relatief rustig langs het front op Belgisch grondgebied. In Frankrijk daarentegen werden zware campagnes uitgevochten rond Verdun en de Somme. Bij de aanvang van 1917 besloten de Franse en Britse legerleiding een beslissend offensief op touw te zetten. Er werden plannen gemaakt om langs het front in Artesië en de omgeving van Cambrai een groot gericht offensief aan te vangen. Allerhande factoren, onder andere een anticiperende beweging van de Duitse troepen, zorgden ervoor dat de acties niet het beoogde effect hadden. Bovendien verklaart Duitsland de onbeperkte duikbotenoorlog af. De Britse opperbevelhebber Haig besloot dat de Duitse linies gebroken moeten worden: de duikbootbasissen van Oostende en Zeebrugge moesten worden uitgeschakeld.

Als een soort van prelude op de Derde Slag bij Ieper werd tussen 7 en 14 juni een kort offensief uitgevoerd tegen de heuvelkam van Mesen en Wijtschate. In de nacht van 6 op 7 juni werden 19 mijnen onder de Duitse stellingen simultaan opgeblazen. De Britten namen in de daaropvolgende bestorming de stellingen van Mesen en Wijtschate in. Een maand later, op 12 juli 1917, opende de Duitse legerleiding een aanval op de Salient met het blaartrekkende mosterdgas. Na de actie moesten de Duitse troepen zich uiteindelijk toch terugtrekken op hun 2e linie.

Aan de vooravond van de Derde Slag om Ieper zag de frontbezetting er als volgt uit. Langs de kust stond het 4e Britse Leger o.l.v. Rawlinson opgesteld, klaar om op te trekken naar Oostende en Zeebrugge. Van Nieuwpoort tot de Drie Grachten (Merkem) was het Belgische leger opgesteld. Tussen de Drie Grachten en Boezinge stond het Franse 1e Leger. Van Boezinge tot aan het kanaal nabij Hollebeke stond het 5e Britse Leger opgesteld (Gough). Tussen Hollebeke en de Leie tenslotte stond het 2e Britse leger in de frontlinie. Aan Duitse zijde werd de verdediging waargenomen door 4 legergroepen van het 4e Duitse Leger. Van de kust tot aan Schore lag de Gruppe Nord (von Shröder), tussen Schore en de spoorweg naar Langemark de Gruppe Dixmuden, ten zuiden daarvan tot aan 't Hooghe de Gruppe Ypern en vanaf de Meenseweg tot aan de Leie de Gruppe Wytschaete. Numeriek hadden de geallieerden een overwicht van 3 tegen 1. De tactische planning van de geallieerden bestond erin elke infanterieaanval door een uitgebreide artilleriebarrage vooraf te laten gaan. Bovendien worden her en der verschillende groepen tanks ingezet aan het geallieerde front. De Duitse legerleiding anticipeerde dit en liet de voorste linie dun bemand. In de tweede linie stonden "Eingreifdivisionen"

klaar om de frontlijn te versterken direct na de beschietingen.

Op 15 juli startte een geallieerde artilleriebarrage. De massale aanwending van de houwitsers en kanonnen hield de Duitse troepen diep in hun ondergrondse schuilplaatsen. Een minder positief effect was de totale vernietiging van het drainagesysteem van het landschap van de Salient. In combinatie met de uitzonderlijke hevige regenval die zomer veranderde de beschieting het landschap in een grote modderpoel. Op 31 juli was het uiteindelijk zo ver, over de hele frontlijn van Diksmuide tot aan de Leie gingen de geallieerde troepen 'over the top'. Ogenblikkelijk werd duidelijk dat een massale gecoördineerde aanval onmogelijk was door de toestand van het waterzieke landschap. De Derde slag om Ieper viel uiteen in een aaneenschakeling van een reeks lokale gevechten, die in een drietal fasen samengevat kunnen worden.

De eerste fase speelde zich af tussen 31 juli en 28 augustus 1917. De Franse 1e Divisie veroverde Bikschote tijdens de Slag om Pilkem (31 juli tot 2 augustus). De Britse Gardedivisie rukte op in de richting van Langemark en de 38e Divisie ontzette Pilkem. De Duitse verdediging was echter niet gebroken en de combinatie van kapotgeschoten landschap en veel regen maakte een snelle opmars onmogelijk. In de volgende dagen rukte de 25e Divisie op tot aan Westhoek (Zonnebeke), maar een doorbraak naar Geluvelde was onmogelijk. Tussen 16 en 18 augustus werd opnieuw zwaar gevochten rond Langemark. Franse troepen bereikten de St-Jansbeek, Britse divisies veroverden Langemark en St-Juliaan en twee Ierse divisies bezetten de Fortuinhoek en de Frezenberg. Een doorbraak in de richting van de Zandberg kon echter niet geforceerd worden. Na 18 augustus volgden nog aanvallen met onder andere tanks, maar allemaal met weinig terreinwinst als gevolg. Op 28 augustus vielen alle aanvallen stil, Haig wil de modder laten opdrogen en het 2e Britse leger (ANZAC) als aflossing/versterking in stelling brengen. Bovendien werd aan geallieerde zijde een nieuwe tactiek uitgedacht.

In een tweede fase van de Derde slag wijzigde het Britse opperbevel de tactiek; er werden nog meer uitgebreide artilleriebarrage opgevoerd voorafgaand aan eigenlijke aanvallen, en de infanterie voerde nu eerder lokale frontaanvallen met beperkte doelen uit. Tussen 20 en 25 september volgden hevig gevechten aan de Meenseweg. De Britten veroverden Rose Farm, Wurst Farm, Bremen Redoubt, en een stuk van de Wilhelmstellung tussen de Nonnebossen en Herenthage. Daarbij bezetten ze ook een hoekje van het Polygoon bos. Tussen 26 september en 3 oktober lag het zwaartepunt van de gevechten nabij het Polygoon Bos. De Britten overrompelden Shuler Farm en de hoogte bij 's Graventafel, Dochy Farm, Zonnebeke en Polygoon Bos. Ondertussen namen

ANZAC troepen de sector ten noorden van Zonnebeke in. De Duitsers voerden drie nieuwe divisies aan om de sector Zonnebeke te versterken. Op 4 oktober werd de Slag om Broodseinde uitgevochten. Britse troepen ontzetten Poelkapelle, 's Graventafel, Tyne Cot, Broodseinde en Polderhoek; maar dit ten koste van hoge verliezen aan beide zijden. Ondanks protesten van zowel Plumer als Gough gaat Haig verder met het offensief: hij wilde vaste wegen naar Passendale en Westrozebeke in handen krijgen. Vijf dagen later, op 9 oktober werd de slag bij Poelkapelle uitgevochten. Franse eenheden veroverden Mangelare, Veldhoek en de rand van Houthulst Bos, terwijl Britten Koekuit bezetten en Reutel opnieuw in handen krijgen. De Britse offensieven naar Vijfwegen, Passendale en Nieuwmolen mislukten echter. Op 11 oktober werd de hele frontlijn tussen Diksmuide en Armentieres gedurende 2 uur met yperiet bestookt. Op 12 oktober barstte een eerste offensief rond Passendale los. Alle aanvangsaanvallen werden afgeslagen. De volgende dag beval Haig tijdelijk het offensief te staken. Er moest gewacht worden op beter weer en op de Canadese troepen die de ANZAC troepen zouden aflossen. Aan Duitse zijde werd inderhaast een Gruppe Staden opgericht tussen de Gruppe Dixmuden en de Gruppe Ypern. Op 16 oktober trokken de Duitsers zich terug van op Broodseinde tot aan Drogerbroodhoek. De Australische troepen volgden echter niet. Het Canadese Corps nam in de nacht van 17 op 18 oktober het frontlijn over van het 2e ANZAC Corps.

In de derde fase, tussen 26 oktober en 10 november, concentreerden alle offensieven zich rond Passendale. Dit is wat men naderhand de tweede slag om Passendale heeft genoemd. Op 26 oktober veroverden de Fransen Merkem en trokken ze op naar Houthulst Bos. Uit vrees om ingesloten te worden achter de Blankaert, ontruimden de Duitsers de sector. Belgische troepen staken de IJzer over en sloten aan bij de Fransen nabij Luyghem-molen. De Britten en Canadezen bleven ploeteren in de waterzieke gronden ten westen en zuiden van Passendale. Op 30 oktober bereikte de 3e Canadese Divisie de Goudberg tussen Passendale en Westrozebeke. De 4e Canadese divisie ontzette Crest Farm ten zuidwesten van Passendale. Tussen 31 oktober en 5 november reorganiseerde Haig de troepen en situeerde het overwicht van de troepen onder commando van Plumer. De 1e Canadese divisie bereikte op 6 november de Mosselmarkt en iets later ook de Westrozebekestraat in Passendale. De 2e Canadese divisie veroverde de puin hoop van de kerk op diezelfde dag. Britse aanvallen op Polderhoek en Geluveld werden echter afgeslagen. Op 8 november werd Plumer tijdelijk vervangen door Ramlinson. Op 10 november slagen de Britten erin om nog een halve km op te rukken.

De uitkomst van de Derde Slag om Ieper was een nachtmerrie. Hoge verliezen aan beide zijden, een salient omheen Ieper met daarop nog een vooruitgeschoven salient (een strategische nachtmerrie om te verdedigen), een gebroken moraal bij de manschappen (en als logisch gevolg ook desertie), ...

6. DUITSE LENTE OFFENSIEF 1918 (9 APRIL TOT 29 APRIL 1918)

De winter 1917-1918 bleek voor zowel de geallieerden als voor de Duitse troepen een absoluut dieptepunt tijdens de Eerste Wereldoorlog. De troepen waren sterk uitgedund en probeerden zich te reorganiseren in een totaal kapotgeschoten landschap.

De Russische revolutie betekende meteen ook het einde van de Russische deelname aan de Eerste Wereldoorlog. De Russen ondertekenden een verdrag met Duitsland waardoor het volledige dispositief van het Oostfront (ongeveer 1.000.000 manschappen) overgeplaatst kon worden naar het Westfront. Deze nieuwe impuls sterkte de troepen en deed het geloof in een algeheel offensief groeien. Deze nieuw verworven numerieke slagkracht moest snel uitgespeeld worden, vooraleer de Verenigde Staten een te groot dispositief kon vervoegen met de geallieerden. Bovendien was de aanhoudende druk van de economische blokkade zich langzaam aan het laten voelen.

Er werd een nieuwe algemene artillerietactiek toegepast: de Feuerwalz, waarbij de objectieven beurtelings massaal onder vuur worden genomen, maar niet meer urenlang op voorhand zoals dat tot dan toe gebruikelijk was. De artillerie ontnam vroeger zo de infanterie elke kans op verrassing. In de nieuwe tactiek werkte de infanterie (meer bepaald de speciale nieuwe Sturm-bataillionen) veel nauwer samen met de artillerie. Onder een dekgordijn van artillerievuur trokken ze naar de vijandige linie, waarna ze door de line braken en rond de te sterk verdedigde posities penetreerden.

De Duitse opperbevelhebber Ludendorff tekende een aanvalsplan uit bestaande uit het her en der uitvoeren van blits-aanvallen om de tegenstand van de geallieerden te breken. Vroeg in het jaar worden verschillende acties ondernomen aan de Somme. Aanvankelijk boekten de Duitsers grote winsten, maar door de massale inzet van Franse versterkingen stokte de actie uiteindelijk. De geallieerden slaagden erin zich te herorganiseren en een gesloten front te consolideren.

Vervolgens concentreerde Ludendorff zich op de sector tussen Houthulst en La Bassée. (de zogeheten Vierde Slag van Ieper). Op 9 april 1918 braken Duitse troepen door de Portugese linies nabij Neuve Chapelle. Britse en Australische kunnen de bres ternauwernood dichten. De daaropvolgende dag werden de Duitse acties toegespitst op de Ieperboog. Ploegsteert, Mesen en Hollebeke werden door de Duitse troepen bezet. Vanaf 12 april trokken de Britten het gros van de troepen uit de Passendale-boog terug; enkel de frontlijnen werden bezet gehouden. Een dag later boekten de Duitsers een opmerkelijke vooruitgang langsheen het volledige front ten zuiden van Wijtschate. Op 16 april werden de laatste Britse troepen uit de Passendale-boog teruggeplooid. Het volledige veroverde gebied uit de derde slag bij Ieper werd zonder slag of stoot opgegeven. Ten zuiden van de Salient veroverden de Duitsers Belle, Dranouter, Kimmel en St-Elooi. Belgische troepen (3e, 4e en 9e divisie) vrijdedden tijdens de Slag om Merkem een Duitse doorbraak ten noorden van de Salient. Op 25 april bezetten de Duitsers de Kimmelberg en verjoegen er de Franse verdediging.

Op 26 april trokken de Britten zich in de Salient nog verder terug, tot op de lijn Wieltje, Potyze, Kruiskalseide en Zillebeke-Vijver. Drie dagen later eindigde het Duitse offensief met een opmars tot net voor Loker, de Clytte en Voormezele.

Tussen 18 augustus en 6 september 1918 volgden een reeks Britse ontzettingsgevechten. De vorderingen leidden tot de herovering van Loker, Kimmel, Dranouter, Nieuwkerke, Ploegsteert en Nieppe.

7. HET GEALLIEERDE EINDOFFENSIEF (28 SEPTEMBER TOT 11 NOVEMBER 1918)

Nadat de Duitse troepen het initiatief uit handen gaven in juni 1918, volgde er eerst een momentum van labiel evenwicht tussen beide fronten. Maar vanaf augustus 1918 groeide het aantal Amerikaanse eenheden aan het Westfront aanzienlijk : de Duitse tegenstander verloor langzaam het numerieke overwicht en het initiatief kwam bij de geallieerden te liggen. Deze maakten zich op om een beslissend eindoffensief in te zetten. De Franse maarschalk Foch werd aangesteld als coördinator van de geallieerde troepen. Hij wilde een beslissing forceren voor het eind van 1918. Het plan bestond erin drie kort na elkaar opgestarte offensieven uit te voeren om de Duitse weerstand te verde-

len en uiteindelijk te breken.

Op 26 september vielen het 4e Franse Leger en het 1ste Amerikaanse Leger aan in de richting van Mézières. De beboste hellingen maakten oprukken moeilijk en de Duitse troepen wisten plaatselijk stand te houden. De volgende dag startte iets meer noordelijk een offensief in de richting van Phillipeville. Haig voerde een Legergroep aan bestaande uit troepen van de Commonwealth en het 1e Franse Leger. Aanvankelijk realiseerden de geallieerden hier een bres in de Duitse linies, maar na hergroepering hielden de Duitsers op 8 oktober stand.

Het derde offensief ging op 28 september van start. De eerste fase ervan staat bekend als de Vijfde Slag bij Ieper. De Legergroep Vlaanderen, bestaande uit het Belgische leger aangevuld met Britse en Franse eenheden, onder leiding van koning Albert I, trok tussen Diksmuide en Houthulst de IJzer over. Ze veroverden Houthulst Bos en braken plaatselijk door de Flandern II-stellung. Op 30 september bereikten ze de Flandern I-stellung en verjoegen ze de Duitse troepen van de heuvels rondom Ieper.

Op 14 oktober werd de aanval verder gezet: er werd een offensief uitgevoerd naar Roeselare – Torhout – Tielt. De volgende dag brak het Duitse front volledig uiteen en begon de terugtocht voor de Duitse troepen. Op 23 oktober hergroeperen de Duitse troepen zich achter het Afleidingskanaal en de Leie. De Legergroep Vlaanderen, versterkt door Franse en Amerikaanse eenheden, viel opnieuw aan in de richting van de Leie. De Duitse weerstand brak uiteindelijk volledig: op maandag 11 november werd een wapenstilstand ondertekend, na 1568 dagen oorlog.

De wapenstilstand en de vredesverdragen die naderhand afgesloten werden hielden in zich de zaden voor wat de Tweede Wereldoorlog zou worden. De zware schuldenlast die bij Duitsland werd gelegd, het ontnemen van delen van haar industrie, het ontnemen van haar kolonies, ... Alle maatregelen bewerkten uiteindelijk een reactie van nationalistische eenheid bij het Duitse volk. Dit op zijn beurt was de ideale voedingsbodem voor ideologieën zoals het nazisme.

8. BIBLIOGRAFIE

- DEMEYERE F. , VERBEKE R., 2010, Gidsencursus Militaire geschiedenis Westhoek, provincie West-Vlaanderen
- BACCARNE R. & STEEN J., 1989, Van Rousselare tot Langemarck. 1914, Beernem.
- CHIELENS P., DENDOOVEN D. & DECOODT H., 2006, De laatste getuige. Het Landschap van Wereldoorlog I in Vlaanderen, Tielt.
- CHRISTENS R. & DE CLERCQ K., 1987, Frontleven 14/18. Het dagelijks leven van de Belgische soldaat aan de IJzer, Tielt.
- DE VOS L., 1995, Van gifgas tot penicilline. Vooruitgang door oorlog?, Leuven.
- DE VOS L., 2000, De Eerste Wereldoorlog, Leuven.
- DEBAEKE S., 2003, Het drama van de Dodengang. De hel van het IJzerfront, Koksijde.
- DEVLIEGHER L. & SCHEPENS L., 1968, Front 14/18, Tielt.
- DESEYNE A., Passchendaele 1917, Tentoonstelling 12.7.-23.8.1987, Zonnebeke.
- GROOM W., 2003, Storm over Vlaanderen. Triomf en tragedie aan het westelijk front 1914-1918, Amsterdam.
- HOLT T. & HOLT V., 2003, Major & Mrs Holt's Battlefield Guide to the Ypres Salient, Barnsley.
- LAFFIN J., 1988, Western Front 1917-1918. The cost of Victory, Sydney.
- LOMAS D., 2003, First Ypres 1914. The Graveyard of the Old Contemptibles, Campaign 58, Oxford.
- LOMAS D., 2004, Mons 1914. The BEF's tactical triumph, Campaign 49, Oxford.
- MACDONALD L., 2004, Passchedaele 1917, Antwerpen.
- SAUNDERS A., 2000, Weapons of trench war 1914 – 1918, Cornwall.
- VAN PUL P., 2004, Oktober 1914. Het koninkrijk gered door de zee, Erpe.
- WESTWELL I., 2002, De Eerste Wereldoorlog. Een overzicht van alle belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen dag na dag, Aartselaar.
- WIEST A., 2002, De geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, Aartselaar.

COLOFON

Opdrachtgever

De deputatie van provincie West-Vlaanderen:

Carl Decaluwé, provinciegouverneur

Myriam Vanlerberghe, Carl Vereecke, Bart Naeyaert, Guido Decorte, Franky

De Block, Jean de Bethune, gedeputeerden

Eliane Spincemaille, voorzitter provincieraad

Geert Anthierens, provinciegriffier

Redactie en coördinatie

Frederik Demeyere, dienst Cultuur.

Dit document werd gerealiseerd met medewerking van:

Aline Verbeeck - erfgoedcel TERF, Ann Dejaeghere – kabinet onderwijs,

Ann-Sofie Coene - IFFM, Bart Roels – agentschap voor kwaliteitszorg in

onderwijs en vorming, Brecht Schotte - leerkracht, Emmely Boudry - Net-

werk Oorlog en vrede, Frederik Demeyere - coördinator Netwerk Oorlog en

vrede, Frederik Depreter - Palingbeek, Heidi Timmerman - Netwerk Oorlog

en vrede, Hilde Cuyt - CO7, Ina Verrept - erfgoedcel Brugge, Johan Decroos -

docent HoWest, Johan Vankeersbilck – pedagogisch begeleider DPB Brugge,

John Huvaere - leerkracht, Kathelijne Vertongen - musea Brugge, Klaartje

De Boeck - BCH, Kristof Blicck - MMP1917, Liesbeth Willaert - leerkracht,

Marleen Vandenberghe - directie, Miguel Boutry - Rent a Guide, Mireille

Defreyne - expertisecentrum erfgoededucatie, Niek Benoot - Hooge Craater

museum, Patrick Vanleene - stad Nieuwpoort, Peter Verplancke - IJzertoren,

Philippe Servais - leerkracht, Raf Craenhals - Talbot House, Robert Missinne

- directie + website www.wo1.be, Sabine Buseyne - leerkracht, Sofie Viaene -

Netwerk Oorlog en vrede, Stefaan Vergaerde - project nooit meer oorlog, Wim

Haghebaert - leerkracht, Wim Packet – Palingbeek, Jyoti De Groote – Kleur

Bekennen.

Vormgeving en druk

Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst.

Verantwoordelijke uitgever
Jan Denolf
Provinciehuis Boeverbos
Koning Leopold III-laan 41
8200 Sint-Andries (Brugge)

Informatie en contactadres
Sofie Viaene
Deskundige herinneringseducatie (kleuter en lager onderwijs)
Esenkasteel
Woumenweg 100
8600 Diksmuide
T 051 51 93 65
E sofie.viaene@west-vlaanderen.be

Heidi Timmerman
Deskundige herinneringseducatie (middelbaar en hoger onderwijs)
Esenkasteel
Woumenweg 100
8600 Diksmuide
T 051 51 94 33
E heidi.timmerman@west-vlaanderen.be

Frederik Demeyere
Provinciaal coördinator 100 jaar WOI
Programmasecretariaat 100 jaar Grote Oorlog
Esenkasteel
Woumenweg 100
8600 Diksmuide
GSM ++32 (0) 494 502 913
E Frederik.Demeyere@west-vlaanderen.be

De vertaling en productie van deze publicatie maakt deel uit van het Europese INTERREG IVA 2 Seas Programme 'Great War'. Het INTERREG IVA 2 Mers Seas Zeeën programma promoot grensoverschrijdende samenwerkingen tussen de 4 regionale kust-lidstaten : Frankrijk, Engeland, België en Nederland. Het grensoverschrijdende 2 Seas Operational Programme werd goedgekeurd door de Europese Commissie in september 2008 en had een budget van €167 miljoen gemeenschappelijke financiering (ERDF) voor de periode 2007-2013. Het programma heeft drie prioritaire thema's en één gemeenschappelijke prioriteit met Frankrijk (Channel) – England INTERREG IVA Programme.

Prioriteit 1 : een economisch, competitief, aantrekkelijk en toegankelijk gebied creëren

Prioriteit 2 : promoten en uitwisselen van een veilige en gezonde omgeving

Prioriteit 3 : verbeteren van levenskwaliteit

Prioriteit 4 : gemeenschappelijke prioriteit met Frankrijk (Channel) – England programma.

Het Great War project is een grensoverschrijdend project die partners uit verschillende landen binnen het programmagebied samenbrengt,. Deze partners hebben hetzelfde grensoverschrijdend onderwerp waarvoor ze zaken willen ontwikkelen of oplossen binnen de objectieven van de prioriteiten van het programma.

Het grondgebied van de projectpartners is de provincie West-Vlaanderen, de provincie Antwerpen, Cambridge County Council, The City of Brighton and Hove, de departementen Pas-de-Calais, Aisne, Somme en Nord en de steden Etaples en Montreuil.

Het Great War project wil de erfenis van het conflict en in het bijzonder deze van het 2 Zeeën gebied onderzoeken. De projectpartners wensen kwaliteit aan te bieden op de Great War sites aan de herdenkingstoeristen, evenals aan jonge mensen en lokale gemeenschappen uit de regio. . Het project wil dit innovatieve nieuwe netwerk van sites uitbouwen voor de herdenking van de

100ste verjaardag van de Grote Oorlog, gepland in 2014. Herdenkingssites en musea kunnen belangrijke bijdragen leveren tot het tot stand brengen van een gemeenschappelijk begrip over het 2 Zeeën gebied en de gebeurtenissen van de Grote Oorlog, de erfenis en de bijdrage tot de maatschappij waarin moderne Europese burgers leven en werken. Het Great War project wil de perceptie van oorlog en vrede vandaag voeden, terwijl het ook vertelt over de bevoorrechte economische ontwikkeling van het 2 Zeeën gebied.

Daarom wil de provincie West-Vlaanderen in haar communicatie ook de artistieke herdenking van de Grote Oorlog in 2014-2018, genaamd GoneWest, integreren in dit project. De provincie hoopt om een internationaal publiek te bereiken door verschillende communicatie tools en communicatiestudies te ontwikkelen. De provincie organiseert verschillende trainingsprogramma's en eductours voor de partners, toeristische diensten, educatieve medewerkers, evenals oorlogsnetwerken. Zij ontwikkelen educatieve tools zoals een educatieve toolkit samen met de provincie Antwerpen. Deze publicatie, de toetssteen is een gids om zelf educatieve projecten te organiseren.

